

EGY KONFLIKTUS KONSTRUKCIÓI. ESETTANULMÁNY
BŐS-NAGYMAROS KAPCSÁN

GRJ 725

„A helyet nem szabad összetéveszteni a térrel. A tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. A tér, ha csak nem kivételes, minden esetben pontos vonalakkal határolható, területe négyzetmiliméterre kiszámítható és alakja körzővel és vonalzóval megrajzolható. A tér mindig geometriai ábra. A hely mindig festmény és rajz és nincs belőle több, mint ez az egy. A térnek képlete, a helynek génusza van. Mert nemcsak természet és környezet, föld, talaj, éghajlat, növényzet, vizek, hegyek és mindez együttesen. A hely nemcsak az, ahol a dolgok vannak. A hely barátságos, vagy ellenszenves, félelmetes, vagy szelíd, nyugodt, vagy fenséges és a nyelvnek alig van jelzője, amit ne lehetne a helyre alkalmazni. Két egyforma hely éppúgy nincs, mint megismétlődő pillanat. [...]

A térkép megkísérli a teret és a helyet egzaktul egy nevezőre hozni olyan egyezményes jelekkel, ahogy a hangjegy egzaktul leírja a zenét. A térkép mindenesetre a civilizáció három legnagyobb alkotása közül az egyik, mert geometrizálni tudja a helyet és arculattá tudja tenni az ábrát. De a térkép csak tájékoztat, nem avat be. A hely csak adott és konkrét szemléletességében teljesen hely. A térkép minden természeti mozzanatot ábrázolni tud, de a génuszt nem. A hely nem fényképezhető, mert ami a fényképen marad, nem a hely, csak annak térképe.

A nép létének legelső feltétele az a hely, ahol él és ezért minden nép életét lakóhelyének vizsgálatával kell kezdeni. [...]

A hely az, ameddig a név varázsa elér. Kemenesalja addig Kemenesalja, Csallóköz, Tátra, Kunság, Hortobágy. Nem magyarázható a helyvág, elmenni, utazni, vagy a honvágy, hazatérni. Néha csak annyi, hogy ott lenni valahol és leülni, nézni, megfürödni, mint a tengerben, vagy a boldogságban. Lehet kert, út, liget, part, ház, hajó vagy csak a domboldalon az almafa és alatta a fűben a kő.”

Hamvas Béla – Az öt génusz (1985: 91-93)

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	1
BŐS, DUNA, ERŐMŰ	3
A FEJLŐDÉS DISKURZUSAI	6
A VESZTESÉG DISKURZUSAI	8
A LOKALITÁS DISKURZUSAI	10
A SZEREPLŐK	10
A HÁTRAHAGYOTT „EGYSÉG”	11
SZOMSZÉDSÁG	12
ELKÖLTÖZÉS	14
AZ ÉPÍTÉS	15
ROMBOLÁS, SÉRELMEK, FÉLELMEK	17
FALUSZIGET	18
„HORVÁTHORSZÁG”	23
A MENTÁLIS TÉRKÉPEK TANULSÁGA	24
DISZKONTINUITÁSOK A MODERNITÁSBAN	27
TÉR ÉS HELY SZÉTVÁLÁSA	27
AZ IDENTITÁS METAMORFÓZISA	28
A VIDÉK METAMORFÓZISA	29
ZÁRSZÓ	31

BEVEZETÉS

Dolgozatom a „bős-nagymarosi jelenség” köré épül – szándékosan nevezem *jelenségnek*. Ugyanis egy olyan témáról van szó, amiről sokan nyilvánítanak *sokféle* véleményt. A vélemények hevéssége bár változik az idő múlásával, alapjában véve fogalmi ellentétpárokra épülnek: „jó” vagy „rossz”, „építő” vagy „romboló”, „szükséges” vagy „szükségtelen”. A hivatalos diskurzust országonként az határozza meg, hogy melyik fogalom mellett kötelezik el magukat a véleményvezérek. Bár 1997-ben megszületett a hágai ítélet – mely mindkét felet elmarasztalta –, Szlovákia és Magyarország azóta is két egymással szembenálló valóságot képvisel a vízlépcsőrendszerrel kapcsolatban.

A dolgozat azonban csak a szemmel látható tényekkel operál: Szlovákiában az új Duna-mederben Új-Duna folyik, az erőmű működik, az áram termelődik, az érintett területek megváltoztak. Tehát a bőszi vízerőmű megléte és működése itt nem egyértelmű konfliktustényezőként szerepel. Nem kívánok belemenni a régóta húzódozó jogi, környezetvédelmi és politikai vitákba. Ehelyett szeretném bemutatni azokat a különböző ontológiai alapállásból táplálkozó diskurzusokat, amelyek a vízlépcsőrendszer köré épülnek. Ezek közül is lehangsúlyosabban a *lokalitás* (ez esetben Bős) diskurzusait.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a valóság az *egyének* tudatában konstruálódik, megérthető, hogy e dolgozatban miért nem tekintem fő célomnak az egyébként heves érzelmeket kiváltó nemzetközi konfliktus *felülről irányított* értelmezéseinek ütköztetését. A térben lejátszódó *mikrofolyamatokra* szeretném irányítani a figyelmet, melyek nem csak az érintett területet formálják, de segítenek megérteni a hely reprezentációit és az egyes szereplők viselkedését.

A lokalitás diskurzusainak elemzésekor olyan terekről lesz szó – Bőshöz tartozó dunai külterületek –, melyek túl kicsik és jelentéktelenek ahhoz, hogy a vízlépcsőkonfliktusról szóló szlovákiai és magyarországi írásokba bekerüljenek. A helyiek számára azonban elég nagyok és jelentékenyek, a hozzájuk fűződő viszony pedig meghatározza lokális valóságkonstrukcióikat. Ezen területek „története” jellemzően Bős önleírásaiból is hiányzik – a dolgozat azonban nem kívánja bepótolni a helytörténeti munkák hiányosságait és megalkotni saját értékítéleteit: a különböző valóságértelmezések, a térben lejátszódó folyamatok leírása és megértése, nem megítélése a célom.

Az esettanulmány alapjául a 2011 ősze és 2012 tele közötti időszakban megvalósuló terepmunka és ennek során a *helyiekkel* készült interjúk és mentális térképek szolgáltak. A terepbejárásokat terepnaplóban rögzítettem. Továbbá sajátkészítésű és adatközlőktől összegyűjtött fotókat, különböző térképeket (katonai felmérések, műholdas felvételek, saját készítésű) használtam fel az elemzés során. A többi rendelkezésre álló információ tartalomelemzésekből következik.

Az antropológiai terepmunka etikája megköveteli, hogy jelezzem, magam is a helyiek közé tartozom, az érintett térhez több szálon is kapcsolódom. Bár ez a tény nem okvetlenül volt hasznomra a dolgozat megírásában, tudatos önreflexióval remélem sikerült félretennem/átértékelnem saját pozíciómat, és ez a dolgozatban is tükröződik.

Az első fejezet egyszerű leírása a *térnek*, és az ott lejátszódó folyamatoknak. A következő két fejezet az erről a térről szóló, egymással szemben álló külső diskurzusokat mutatja be. Ezután részletesen tárgyalom a lokalitás diskurzusait – azokat a konstrukciókat, melyek nem csak megteremtik a *helyet*, de benne is születnek, élnek és változnak, ahogy velük együtt változik a világ. Végül, az utolsó fejezet röviden és vázlatosan mutatja be a dolgozat elméleti hátterét.

BŐS, DUNA, ERŐMŰ

Bős egy dél-szlovákiai, alsó-csallóközi magyar település. Nem közvetlenül a Duna partján fekszik, de határának nagy része a folyó mellett húzódik. A Dunának Bős után, Szapnán van egy jelentősebb töréspontja, azon túl lényegesen kisebb a folyó esése. A kisebb esés következménye, hogy csökken a víz sebessége, így a Duna nem képes tovább szállítani azt a hordalékmennyiséget, amelyet eddig magával hozott. Így ennek egy részét jóval a szapi töréspont felett, Vajka és Bős között lerakja. A lerakódott hordalék szigeteket, zátonyokat épít. Áradások alkalmával a mederből kitör a víz, és erejével új utat váj magának. Így alakulnak ki a Duna-ágak. Ha kevesebb víz kerül beléjük, illetve nyílásuk fokozatosan elzárul, holt ágakká formálódnak (Horváth 1984). Ezeknek a természeti jelenségeknek köszönhetően Csallóköz a folyószabályozások és lecsapolások előtt mellékágakkal szabdalt, kisebb-nagyobb tavakkal, erekkel tarkított, rendkívül mértékben vízjárta terület volt (Liszka 2005).

Az állandóan alakulóban levő Duna meghatározta a helyiek életmódját. A lakosság egy része vízi foglalkozásokból,¹ halászatból, hajózásból, fuvarozásból, molnárkodásból és a folyók mentén nagyobb arányú állattartásból élt (Kósa 1988). A mocsaras vidéken kiváló minőségű nád termett, melyet több mindenre is hasznosítottak. Az ártérben jelentős volt még a vadászat és a gyümölcstermesztés.

A helyiek és a folyó kapcsolata azonban mindig ambivalens volt. A Duna egyszerre épített és pusztított. A csallóközi árvédekezésről a 16. századtól vannak megbízható feljegyzéseink – majd ezeket a helyi és esetleges munkákat váltotta fel a 18. század végén kibontakozó, országos érvényű ár- és vízmentesítés. Az egyre növekvő lakosságot befogadó megnagyobbodott települések kiterjedtek a mélyebb fekvésű részekre, melyeket már erősebb töltésekkel kellett megvédeni. A kiszélesedett szántóterületet is veszélyeztették a meg-megújuló áradások. Az új szemlélet alapja a természet visszaszorítása és a mezőgazdaságba bevonható területek növelése lett (Kósa 1998). A 19. század végén megalakult előbb a Csallóközi Vízzabályozási Társaság, majd ennek példájára a Csilizközi Ármentesítő Társulat. A természeti környezetben jelentős változások mentek végbe és számos foglalkozás visszaszorult. Ezzel egy időben, illetve a 20. század első évtizedeiben, a belterületek túlnépesedése és a földművelés egyre fontosabbá válása következtében jelentősebb mértékű

¹ Erről bővebben Alapy Gyula *A csallóközi halászat története* című könyvében

kiköltözési folyamat indult meg, kialakultak az ártéri tanyák (Liszka 2005).² Bőshöz korábban is tartoztak Duna-menti külterületek, de számuk és lakosságuk valószínűleg ezekben az évtizedekben nőtt meg. Az 1913-as Helységnévtár szerint (mely az 1910-es népszámlálási adatokat tartalmazza) Bős 2823 lakosa közül 212 lakott külterületen (többségük Duna melletti pusztákon). Az emberi beavatkozások ellenére a területen még ekkor is a víz volt a legmeghatározóbb természeti tényező.

A következő nagy vízlecsapolások, az állatok élőhelyeinek felszámolása, és a mezőgazdaság megváltozása (rétek, legelők és laposok felszántása és földművelési területté való alakítása) a második Csehszlovák Köztársaság idején (1945-1992), leginkább az 1960-as és 1970-es években volt jellemző. Végül ebben a környezetben kezdett épülni a bősi vízerőmű és az Új-Duna meder, mely végleg megváltoztatta a terület arculatát és társadalmi összetételét.

A bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer tervezése 1952 és 1963 között zajlott, szovjet szakértők bevonásával. Magyarország és Csehszlovákia 1977-ben írta alá a közös beruházásról szóló szerződést, melynek céljai a következők voltak: energiatermelés, hajózás, árvízvédelem és területfejlesztés (Nagy 2005). Az egyik, nem túl gyakran emlegetett érvelés szerint az erőmű és az új, mesterséges folyómeder megépülése katonai és külpolitikai érdekek miatt volt fontos (Fleischer 1992).³

Környezeti hatástanulmány nem előzte meg az építkezéseket. Bősnél hamarabb kezdődtek a munkálatok, mint Nagymarosnál; majd Magyarországon 1983-ban az MTA kiadta véleményét, mely szerint a tervet meg kellene változtatni, de legjobb lenne fel sem építeni. Rengeteg vita és sorozatos tüntetések után 1989-ben a magyar Országgyűlés úgy döntött, hogy Nagymarosnál felfüggesztik az építkezést. Majd idővel, a csehszlovák féllel való megegyezés híján, a magyar fél egyoldalúan kilépett a nemzetközi szerződésből. Erre válaszul Csehszlovákiában érvénybe lépett az úgynevezett C-variáns terv, melynek keretein belül 1992-ben Dunacsúnnál önhatalmúan elterelték a Dunát saját területükre, illetve működésbe lépett a bősi vízerőmű. Az Európai Közösség javaslatára a két ország a hágai Nemzetközi Bírósághoz fordult. Szintén 1992-ben megszűnt Csehszlovákia, a bősi ügy minden eleme Szlovákiára szállt át. 1997-ben megszületett a hágai ítélet, mely mindkét felet elmarasztalta: Magyarországnak nem volt joga egyoldalúan felbontani a szerződést,

² Angyal Béla a Gúta környéki ártéri tanyák kialakulása kapcsán írja, hogy Gúta belterülete már a 19. század végére túlnépesedett, a 20. század elejétől fokozatosan emelkedik a külterületi lakosok és a tanyák száma. Adatközlői szerint a 20. század 30-as, 40-es éveiben laktak a legtöbben az ártérben (Angyal 1994).

³ Erről bővebben Csillag Ádám 1995-ös *Dunatorzó* című dokumentumfilmjében. Elérhető: <http://www.92901.eu/dunatorzo/> Hozzáférés: 2013. Január 4.

Szlovákiának pedig nem volt joga önhatalmúan elterelni a Dunát. A megegyezést a felekre bízták, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal mai napig folyik, egyelőre eredménytelenül (Nagy 2005).

Bőshöz több dunai külterület tartozik, melyeket közvetlenül érintett a vízlépcső megépítése. Az 1939-es adatok⁴ szerint a községnek 4031 lakosa volt, ezek közül 607 lakott külterületen, a legtöbben Duna-menti pusztákon. A már ekkor állandó lakossággal rendelkező és a dolgozatban is elemzés tárgyát képező dunai kültelkek a következők: Falusziget, Malomföle, Kisvarjas, Nagyvarjas, Nagyerdő és Tejke (korábbi megnevezése: Telke). Faluszigeten és Malomfölen kívül a legtöbb kültér grófi illetve uradalmi majorságként működött. A térségre azonban a szórt településszerkezet volt jellemző, ezért több helyen magányos tanyák is előfordultak.

A major a tanyától elsősorban abban különbözik, hogy a tanya paraszti létesítmény, a major pedig a nagybirtokszághoz kötődő településforma: általában adminisztratív épületek, nagyméretű istállók, magtárak, több családok befogadó lakóházak tartoztak hozzá (majorság, 1987). A majorok 1945-ig álltak fenn, akkor az átvonuló orosz hadsereg kifosztotta a nagyvarjasi kastélyt, a kisvarjasi Kósa-majorot és a nagyerdei birtokot. A csehszlovák földreform (1945), a magyar lakosság kitelepítése és szláv telepesek bejövetele is érintette ezeket a területeket. Majd néhány majorság a szocializmus évei alatt is működött, mint az Állami Gazdaság⁵ része.

Az 1970-80-as évek fordulóján elkezdődött az erőműépítés. Ennek keretén belül belvizeket csapoltak le, erdőket vágtak ki, termőföldeket és réteket sajátítottak ki az építkezés számára. Lerombolták Nagyvarjas pusztát az ott álló kastéllyal, temetővel, gazdasági épületekkel és lakóházakkal együtt, Falusziget egy részét, Kisvarjas pusztát (itt csak a Kósa-ház maradt meg, melyet az építővállalat megvásárolt és használt egészen a rendszerváltásig), az Ille pusztában álló vadászlakot, Malomfölel és másutt több házat. Tejke pusztában minden házat lebontottak, csak a volt kaszárnyaépület maradt meg.

Összességében elmondható, hogy a területet a következő jelentős folyamatok befolyásolták: eleinte a folyók és az árterek mozgásai, majd a folyószabályozások, árvízmentesítés, lecsapolás, a szántóföldek terjeszkedése, végül az agrártermelés visszaszorulása, városiasodás, a vízerőmű és annak minden hozadéka.

⁴ Csatár et. al. (1939) *A visszatért Felvidék adattára*

⁵ Az Állami Gazdaság szlovák megnevezése: Štátny majetok

A FEJLŐDÉS DISKURZUSAI

A fejlődést hangsúlyozó diskurzusok elsősorban *Csehszlovákiához*, majd annak 1992-es megszűnése óta *Szlovákiához* kötődnek. A Szlovák Tudományos Akadémia először 1981-ben kezdett foglalkozni az üzemvízcsatorna várható hatásaival, de megállapításaik és a zöldek véleménye nem kaptak nyilvánosságot. Természetesen Szlovákiában is voltak tiltakozások a rendszerváltás tájkán,⁶ és máig vannak olyan szervezetek, melyek negatívként értékelik a vízerőművet; az ország hivatalos álláspontját azonban alapvetően a területfejlesztéshez, energiatermeléshez, hajózáshoz és turizmushoz köthető diskurzusok határozzák meg.

Szlovákiában korábban kezdték a beruházás megvalósítását, mint Magyarországon. Mire a magyar oldalon megszületett a döntés az építkezés elhagyásáról, a csehszlovákiai munkálatok már jóval előrehaladottabbak voltak. Az építkezés nagy részét még azokban az években sikerült befejezniük, amikor a közbeszédben fel sem merült a környezetkárosítás, mint lehetséges következmény. A sajtóban a hiányos tájékoztatást a félreinformálás és a vízlépcsőért való lelkesedés követte. Részlet az egyetlen szlovákiai magyar napilap, az Új Szó 1988. szeptember 22-i számából: *„A vízlépcsőrendszer nem gátolja a falvak fejlesztését, sőt hozzájárul ahhoz. [...] a vízlépcsőrendszer tervezői igazán körültekintően jártak el, amikor megtervezték a felvízcsatornát: a kilenc érintett településen, a hivatalos felvásárlás után, mindössze 52 épületet bontottak le [...] A tervek fontos része a környezetvédelem és a föld alatti ivóvízkészlet védelme”*.

Az önálló szlovák állam megalakulása, a Duna elterelése és a bösi vízerőmű üzembe helyezése időben szinte egybeesik – Szlovákiának ez nem csak politikai, de nemzeti és presztízsügy is volt. A magyarországi tiltakozások, majd egyoldalú szerződésbontás ellenére sikerült saját területükön befejezniük a közösen elkezdett munkát. Az erőmű így hozzájárult az ország legitimációjához. Nem utolsó sorban, a vízlépcső által érintett szlovákiai terület magyar lakosságú, ami még sokrétűbbé tette a konfliktust. Ennek egyik tárgyi bizonyítéka a Matica Slovenská (kulturális és tudományos intézmény) által a bösi erőműn elhelyezett emléktábla, melyen a következő szöveg áll: *„Szlovákia azon polgárainak, akik 1938 és 1945 között Dél-Szlovákia magyar megszállása idején a Szlovák Köztársaság szuverenitásáért, területi épségéért szenvedtek és adták életüket. És mindazoknak, akik tudásukkal, szívós munkájukkal hozzájárultak e műhöz, Szlovákia felemelkedése érdekében”* (Tények, 2011).

⁶ Erről bővebben: Tuba et. al. (1991) *Stop Gabčíkovo! Egy hónap a gáton*

Működésbe lépése óta a bőszi vízerőművet turisztikai látványossággként tartják számon. Egységes területfejlesztési, illetve a környezet fokozottabb védelméről szóló terv nem született, ezért a különböző állami, önkormányzati és vállalkozói koncepciók határozzák meg a helyi történéseket. Hotelek és éttermek épültek, hajókirándulásokat szerveznek az üzemvízcsatornában, teret adnak a különböző sportolási lehetőségeknek (itt kiemelkedően fontos a dunacsúni duzzasztóműnél kialakított vadvízi evezőpálya). A legújabb hírek szerint a bőszi vízerőmű védett, csakis üdülési célokat szolgáló területén luxuslakónegyed építését tervezik hatszáz házzal és harminc luxusvillával.⁷

1999-ben Magyarországon kormányhatározat jelent meg, melyben rögzítették a magyar-szlovák tárgyalásokon képviselendő magyar álláspontot, mely szerint nincs szükség az alsó (nagygyarosi) duzzasztómű megépítésére és igényt tartanak a vízhozam méltányos és ésszerű hányadára, mert a Duna főmedre és a mellékág rendszerek ökológiai rehabilitációja szükséges (Nagy 2005). A Duna régi medrében jelenleg a teljes vízhozam körülbelül húsz százaléka folyik, és már ez jelentős változásokat okozott a természeti környezetben (kiszáradások, halak, madarak és egyéb őshonos állatok eltűnése, növényvilág kicserélődése). Az eredeti terv szerint, ha Nagymarosnál is felépül az erőmű, a régi mederbe a vízhozam mindössze két százalékat engedték volna. A húsz százalékos vízhozam esetén is szemmel látható radikális változások ellenére Szlovákia még 2000-ben, majd 2001-ben és 2003-ban megfogalmazott álláspontjában is szorgalmazta a második erőmű megépítését.

Szlovákia „engedékenysége”, hajlandósága, hogy több vizet engedjen a magyar oldalra, az aktuális kormánytól is függ; illetve jelentős változásokat hozott a két ország 2004-es csatlakozása az Európa Unióhoz. Megállapodás azonban még mindig nincs.

Szlovákiában az első (!) tájrehabilitációs projekt 2012-ben kezdődött meg, mely során a Falusziget közeli Isztrága-ágot akarják feltölteni, a korábbi állapotok visszanyerésének érdekében.⁸ Ez a kezdeményezés azonban kuriózumnak számít, és egy nemzetközi projekt áll mögötte.⁹

⁷ Erről bővebben: <http://uj szo.com/napilap/cimlapcikk/2012/04/11/villapark-epulhet-a-bosi-vizi-eromunel> Hozzáférés: 2012. április 25.

⁸ Erről bővebben: <http://uj szo.com/napilap/regio/2012/02/01/megelevenedhet-a-vizes-elohely> Hozzáférés: 2012. április 25.

⁹ A 2013. január 1-jén végzett terepbejárás során még egyáltalán nem voltak észlelhetőek a Falusziget-környéki tájrehabilitációs munkálatok.

A VESZTESEG DISKURZUSAI

Ahogy Szlovákiában megtalálhatóak a vízerőművet ellenző hangok, ugyanúgy Magyarországon is a vízlépcsőrendszert támogatóak. A *hivatalos magyarországi diskurzus* azonban a bőszi vízerőművet és annak minden velejáróját alapvetően negatívként, a veszteség szimbólumaként ítéli meg.

Az 1977-ben megkötött nemzetközi szerződést Magyarországon sem előzte meg környezeti hatástanulmány. Végül 1983-ban, majd 1985-ben a Magyar Tudományos Akadémia kiadta hivatalos állásfoglalását a beruházással kapcsolatban, melyben összefoglalták az erőmű lehetséges következményeit: az ivóvízkészlet elszennyeződése, a szennyezett iszap elhelyezésének negatív hatása, az élővilág károsodása, a Dunakanyar esztétikai-tájképi romlása, stb. Az állásfoglalás végkövetkeztetése az építés leállítását reális alternatívaként ítélte meg, nem csak a környezeti kockázat, de a gazdasági terhek miatt is. Az MTA véleményét azonban nem hozták nyilvánosságra, a politikában és a sajtóban sem volt visszhangja. A társadalmi nyilvánosságban végbement változásoknak köszönhetően azonban kiszivárogtak az erőművel kapcsolatos félelmek és kételyek, melyek táptalajt biztosítottak az alulról szerveződő zöld mozgalmaknak. Országszerte jöttek létre nem hivatalos civil szervezetek, melyek előadásokat, fórumokat tartottak, aláírásokat gyűjtöttek egy népszavazási kezdeményezéshez. A Duna-mozgalmak egyik legjelentősebb sejtje a Duna Kör volt, mely 1984 óta tiltakozott az erőmű ellen. A legnagyobb tüntetések 1988-ban zajlottak – ekkor már nem csak a bős-nagymarosi vízlépcső, hanem általában a fennálló politikai rendszer ellen. 1988-ban azonban a parlament még nagy fölénnel az építkezés folytatása mellett voksolt.¹⁰ Az ellenzéki tüntetések ezután is folytatódnak, végül 1989 tavaszán Németh Miklós miniszterelnök javaslatára felfüggesztették a nagymarosi erőműépítést. Az akkoriban meghatározó társadalmi diskurzust szemlélteti a következő részlet egy riportkönyvből: „*Alkalmam volt közelről látni az építkezést. Helikopterről láthattam a tönkretett szlovákiai területeket [...] riasztó, csaknem holdbéli a táj. Vármegyényi területről vitték el a növényzetet és a humuszt, az üzemvízcsatornát fekete fóliával bélelték ki, oldalát bitumennel kenték be. [...] Egyetlen megoldás, hogy víz borítsa mielőbb a megsebzett földterületet*” (Havas 1988: 7).

¹⁰ Ehhez kapcsolódó kordokumentum a Bős-Nagymaros: Változó Dunatáj című propagandafüzet 1988-ból: „*Megritkultak az ártéri erdők, helyenként megnőtt az aszály valószínűsége... Ezek hatása azonban eltörpül az előnyök mellett. [...] A munkálatok azóta is jó ütemben haladnak. Így bizonyos, hogy hiánytalanul és határidőre megvalósul a nagy mű*” (Dosztányi 1988).

Azáltal, hogy Magyarország az erőmű ellen döntött, megválasztott magának egy értékrendet, melyhez a hivatalos álláspont szerint azóta is ragaszkodik. Ezt erősíti, hogy az erőmű elleni tiltakozás összefonódott a rendszerváltással, annak egyik szimbóluma lett: „*A Duna Magyarországon a nemzeti identitás részét jelenti – ezért a legérzékenyebb kérdések egyike. A kommunizmus összeomlásában – bármilyen meglepő ez önöknek – a Duna például fontos szerepet játszott. Mert a kommunisták akartak rá építeni egy erőművet, a nép pedig fellázadt ez ellen. A Duna-mozgalom volt az egyik legnagyobb antikommunista mozgalom Magyarországon. Ezért bármilyen beruházás, gát, zsilip, medermélyítés a Duna kapcsán – azt a magyarok úgy élik meg, mintha erőszakot vennének a saját folyóján. Ezért nagyon óvatosnak kell lenni, és én itt inkább a környezetvédőkkel pendülök egy húron, bár nem vagyok süket az ipari érvekre sem, de azt gondolom, hogy politikailag ma inkább a környezetvédők felé billen a mérleg nyelve*” [Orbán Viktor, 2012. január 18., Strasbourg].¹¹

A természetvédők szerint még mindig ott lebeg Damoklész kardja a Duna felett, ezért fontosnak tartják újra és újra hangsúlyozni, hogy a szerződésből való kilépés jó döntés volt, vállalni kell a következményeket, és amennyire lehet, rehabilitálni kell a víztől megfosztott Szigetközt. Az MTA Szigetköz Munkacsoport honlapján¹² hosszas elemzéseket lehet olvasni a Szigetközben végbement természeti változásokról, ugyanitt elérhető a témában megrendezett konferenciák összefoglaló anyaga, a Szigetköz tájvédelmi körzethez nyilvánításának dokumentumai, és rengeteg fotó az érintett területről. Évente több millió forint közpénzt költenek a természeti táj vizsgálatára – ezzel is igazolandó, hogy Magyarország egyik legfontosabb ügyéről van szó, amelyet a nemzetközi konfliktusból eredően kifelé is így kell kommunikálni.

¹¹ Elérhető: <http://www.szigetkoz.biz/video/video.html?picture=picfilm> Hozzáférés: 2012. május 1.

¹² Elérhető: <http://www.szigetkoz.biz/> Hozzáférés: 2012. május 1.

A LOKALITÁS DISKURZUSAI

„Az elbeszélések [...] nap mint nap bejárják és szervezik a helyeket; válogatnak közülük és összekötik őket, útmutatókat és útiterveket alkotnak. Az elbeszélések a tér útvonalai” (de Certeau 2010: 139)

Ezen fejezet – nem kis léptékváltással – Bősnek mint lokalitásnak a diskurzusát kísérli meg bemutatni. Azért csak kísérli, mert a lokalitásnak nincs egységes, könnyen körülírható diskurzusa. Nincs közös megegyezés, vagy közösen megélt múlt után kialakult ethosz, mellyel azonosulva egyértelműen állást lehetne foglalni fejlődés vagy veszteség mellett. Sok különböző, egyéni valóságértelmezés él egymás mellett, amelyek tartalmukban ellentmondanak egymásnak, és gyakran önmagukkal is ellentmondásba kerülnek. A különbség nem csak helyiek és betelepülők, vagy helyiek és turisták, hanem helyiek és helyiek között is megfigyelhető. A magatartásmintákat a hétköznapi élet legfontosabb komponensei határozzák meg: az illető kora, állandó lakhelye, illetve hogy korábban ő maga vagy családja lakott-e „kint Dunán”, dolgozott-e a környéken, esetleg konkrétan az erőmű megépítésén, tiltakozott-e a vízlépcső ellen, van-e érzelmi kötődése a térhez, akár az etnikai hovatartozása, akár a társadalmi tőkéje, vagy a természet kapcsán? Azonban ezekre a kérdésekre adott válaszok sem hagyják jóvá, hogy az egyes adatközlőket dichotóm fogalmak mentén csoportokra oszthassuk, majd megállapíthassuk, hogy mely valóságkonstrukció van túlsúlyban, és ezáltal melyik meghatározó. Nem ritka jelenség, hogy valaki a szocializmus évei alatt részt vett a vízlépcső megépítésében, majd a rendszerváltást megelőző közhangulatnak köszönhetően az erőmű elleni tiltakozás oldalára állt, ma pedig már úgy gondolja, jobb, hogy megépült az erőmű: *„akkor tiltakoztunk, persze, mert az volt a menő. De ha jobban belegondolok, mi már az erőmű előtt is sokat jártunk ki halászni, és láttuk, ahogy az osztrákok elkezdtek építeni az erőműveket, már itt is kezdtek kiszáradni a Duna-ágak. Már akkor se volt semmi se olyan mint régen. Nem beszélve a 65-ös árvízről. Csak a szerencsén múlt, hogy nálunk nem szakadt a gát. [...] azóta ilyesmitől nem kell félni”* (N. S. 2012).

A SZEREPLŐK

Szereplők kapcsán két elnagyolt kategóriát vázolhatunk fel. Ezek azonban csak kívülről nézve elnagyoltak, a megkérdezettek fejében ugyanis élesen határolódnak el egymástól helyiek és betelepültek. A helyiek magukat egyszerűen *bősiként* határozzák meg, a betelepülteket, hétvégiház-tulajdonosokat pedig *pozsonyiként*: *„Mama úgy hívta őket, hogy a pozsonyiak – nem biztos, hogy pozsonyiak voltak, de akkor aki szlovákul beszélt, az mind pozsonyi volt”* (N.

M. 2012). Utóbbi megnevezés nem mentes az értékítélettől. Bősiek gyakran beszélnek úgy a pozsonyiakról, mint akiknek van elég pénzük ahhoz, hogy állandó lakhelyük mellett fenntartsanak egy hétvégi házat, esetleg „flancból” leszedjék egy már modernizált ház cseréptetejét, hogy aztán náddal borítják be; azonban nincs meg a kulturális háttérük ahhoz, hogy valódi birtokosai lehessenek a térnek: *„Az a pozsonyi idején, annak egész más a gondolkodása, annak egész más a véleménye, [...] ha megmondja az ember az igazat, akkor azt mondja, hogy nem igaz, hazudok. Aztán mondom, jól van, majd belejössz”* (P. I. 2012).

Ezen értelmezés mellett azonban elterjedt jelenség, hogy sokan kínálják olyan áron dunai telkeiket, hogy azokat jobbra csak módosabbak (tehát pozsonyiak) engedhessék meg maguknak. Kissé általánosítva, de elmondható, hogy a helyieket zavarja a tehetősebb szlovákok jelenléte (akik úgymond „leszivárognak hétvégére”), de ez nem okvetlenül határozza meg cselekedeteiket. Az anyagi biztonság és a boldogulás fontosabb, mint a kontinuitás fenntartása a társadalmi összetételt illetően.

Illetve egyáltalán nem ritka, hogy tehetősebb helyiek, vagy környékeliek is építenek hétvégi házakat – ránézésre nem lehet eldönteni egy házról, hogy helyi lakos vagy pozsonyi birtokában van-e. Ez a fajta térhasználat tehát inkább az anyagi helyzet, a városias életmód következménye, és aligha vezethető le az etnikai hovatartozásból.

Egy másik tényező, amely elmosza a szigorú határvonást a két csoport között, a mikroszintű történetekben fedezhető fel: az egyén Dunán nőtt fel, majd megismerkedett egy szlovák férfival, aki az erőművet építő vállalat munkatársa volt. Összeházasodtak, Pozsonyba költöztek, majd mikor anyagilag megengedhették maguknak, felépítettek egy hétvégi házat Malomfölsőben, a szülői ház helyén.

A HÁTRAHAGYOTT „EGYSÉG”

A visszaemlékezésekből egy idilli múlt rajzolódik ki, ahol az emberek természeti környezetükből éltek anélkül, hogy radikálisan megváltoztatták volna azt. Többnyire azok is így idézik fel a múltat, akik pozitívan, legfeljebb semlegesen ítélik meg az erőmű jelenlétét, esetleg részt is vettek a szocialista modernizációban és a vízlépcső megépítésében.

Az idilli képek csöndről, nyugalomról, sok állatról, több erdőről, tavakról, nádasokról, laposokról, vízimalmokról, gyümölcsösökről és mezőgazdasági jellegű térhasználatról szólnak: *„Akkor szép volt minden, rendbe volt téve minden föld, erdő. Jó rágondolni. [...] Akkor megvolt, hogy ez a tettek, ez a mienk, a földek... ki voltak az árkok pucolva. Nem úgy,*

mint most: szlovák-magyar, ale potom¹³ lepöködöm. [...] Falusziget szép utca volt, volt akinek kint volt az utcán, a ház előtt, a kemence. Kint voltak ott padok, kint üldögéltek az akkori öregek [...] én még emlékszem rá, hogy ezeknek a Horváthoknak, kettőnek még megvolt a malma. [...] pallón mentek be a malomhoz, mert víz hajtotta” (B. Á. 2012). Vagy: „Mindenki mindenre ráért – másképp telt ott az idő. Megkérdeztem a mamát, hogy nem megyünk-e tőzikét szedni, a mama abban a pillanatban otthagyta a dézsát, beletörölte a köténybe a kezét, nos azt mondta, hogy akkor zárd be az ajtót, nos már mentünk is. [...] én még láttam a nagypapát kosarat fonni, az aranyvessző ott nőtt a kertben [...] Nem voltunk így bekerítve, mint most. Akkora hatalmas terek voltak, akkora hatalmas kert. A háztól húsz méterre volt egy gémeskút, attól nem messze egy diófa, mellette meggyfa. A meggyfa alatt volt egy sparhelt, a mama ott főzött egész nyáron a szabad ég alatt [...] egyszer éjjel arra ébredtünk, hogy igen ugatott a kutya. Szólt a nagymama, hogy menjek oda az ablakhoz, nézzek ki [...] valami hét vagy nyolc őzike meg egy szarvas ott volt, nos ették a posvadt répát meg krumplit” (N. M. 2012).¹⁴

Jellemző, hogy ezeket az idillikus képeket összevetik azzal, amit később tapasztaltak. A félelem több helyen olyan fogalomként tűnik fel, ami korábban nem volt ismeretes: „*Akkor még nem volt bennünk olyan félelem, mert mama is elengedett, nem kellett félni, hogy valami történik velünk*” (N. M. 2012); „*Eszünkbe se jutott a félés. De nem is volt mitől. [...] most ki az úristen menne ki a falu végére... a falu végére nem mennék, nemhogy Dunára!*” (H. J. 2012).

Az idegenek és velük együtt a félelemérzet megjelenését sokan az építkezés megkezdésével és a több ezer munkás jelenlétével azonosítják: „*Aztán már megszűnt a nyugalom [...] A mamáék kertje mögötti házat le is bontották, mert az útban volt. Kivágták a kiserdőt. [...] Eltűntek a vadállatok. Az az örült építkezés, ami itt megkezdődött, az elűzte őket [...] Aztán már nem volt olyan jó. Kezdték ez az egész átalakulni. Megjelentek az idegenek, olyanok, hogy aztán még a nagymama is félt ott kint egyedül. Kezdték az egyik házat a másik után föltörni, meg kirabolni [...] Aztán már nem is mertünk így estefelé kibiciklizni. Mert tele volt mindenféle munkással, aztán olyan félelmetes volt*” (N. M. 2012).

SZOMSZÉDSÁG

Az idegenekkel való találkozás, majd később együttélés nem csak a biztonságérzet hiányát hozta magával. Az emberek elveszítették a tér kizárólagos birtoklását, a térhasználatban pedig

¹³ Szlovák szókapcsolat, jelentése: tehát akkor.

¹⁴ Lásd az adatközlő mentális térképét: 1. mentális térkép

megjelentek olyan magatartásminták, melyek teljesen ismeretlenek voltak a korábbiakhoz képest. Ezek a magatartásminták azonban nem csak az idegenektől származtak. Már a szocializmus évei alatt végbement változások (kuláküldözés, termelőszövetkezetesítés, beszolgáltatások, a munkaerő városokba való áramlása, stb.) megváltoztatták a térhasználati szokásokat. A nagyobb majorokat „lerobbantották” (a hatvanas évektől az Állami Gazdaság vette át őket, de idővel az is tönkre ment), a varjasi kastélyból elüldözték Nagy Ignác lányait, majd lakásokat és vegyesboltot alakítottak ki benne; a Kisvarjas pusztában álló Kósa-házat elsajátították, majd különböző célokra használták (gyermektáborok, gyűlések, nőnap ünnepségek, stb.). Az önállóan gazdálkodó parasztnak nem kedveztek az akkori körülmények. A fiatalok elköltöztek, az idősek magukra maradtak: „*Mikor már mama nem tudott dolgozni, mi meg már szanaszét mentünk, hát akkor mi történt más, mint embermagasságig gyom*” (H. J. 2012). Az ártéri tanyák már ekkor pusztulni kezdtek.

Közben, körülbelül a hetvenes évek második felétől, még az erőmű megépítése előtt beindult egy ellentétes irányú folyamat: üresen maradt dunai házakat vásároltak és újítottak fel hétvégi ház gyanánt nem csak pozsonyiak, de bősiek is: „*Faluszigetben vettek meg, vagy béreltek egy házat, nem tudom, de arra emlékszem, hogy jó nagy bulikat csaptak ott, oda vitték a csajokat*” (N. S. 2012).

Majd az erőmű építését lebonyolító vállalatok kezdtek saját víkendházakat építeni: egyet a Dékáni dűlőben, egyet a hajóállomás melletti gátórház helyén, illetve megvásárolták a Kósa-házat is. A Tejke pusztában álló kaszárnnyát irodaházzá alakították át.

Az építkezések okán lebontott házak, porták és valamikor vízjárta területek helyét építkezési teleknek adták ki, ahol jobbra csak hétvégi házak épültek és épülnek most is: „*Ott annyian voltak, Malomfölibe, hogy a gyerekek futballcsapatot szerveztek. De most már minden be van ott épülve. Már azok mind víkendházak, mert eredeti lakos ott már kevés van*” (B. Á. 2012).

Zygmunt Bauman szerint az idegenekkel való találkozásnak nincsenek egyértelmű szabályai. Ennek egyik oka lehet az idegen zavaros státusa. Amennyiben az általuk elfoglalt, vagy velük közösen használt térben a találkozás elkerülhetetlen, a legjobb megoldás a *tévtalálkozás*¹⁵ – olyan technikák sorozata, melyek megfosztják a másikkal való kapcsolatot az erkölcsiségtől; kizárják az olyan helyzeteket, amelyek az idegennek erkölcsi jelentőséget tulajdonítanak (Bauman 1997): „*Ott, abban a Faluszigetben, ahol a P. P. lakik legelől, aztán*

¹⁵ A fogalmat (Vergegnung) Zygmunt Bauman Martin Buber-től kölcsönözte.

a B. B., aztán már mind szlovák, amelyik ház megvan még. Minek csinálnék én ott házat? [...] Jönnék le a pozsonyiak, akik megveszik” (B. Á. 2012).

Míg korábban a kerítés is ritka volt a környéken: *„ugye kerítés az nemigen volt, inkább csak ilyen apróbb, alacsony bokrok választották el az egyik parcellát a másiktól” (N. M. 2012), és mindenki ismerte a másikat: „időközönként elmentünk valamiért, valakihez, vagy tojásért, vagy tejért [...] jött a tavasz, cseresznyéért, elmentünk szedret szedni – ott [Faluszigetben] volt szeder, ez-az. [...] ismertük az összeset, mert együtt jártunk iskolába” (H. J. 2012); „itt mind ismerte egymást. M. L. bácsiék eljöttek karácsonykor, akkor itt összeverődtek, végigmendikáltak a házakat, aztán átmentünk Varjasba [...] onnan indíts, éjféli misére” (P. I. 2012), a mostani állapot azt mutatja, hogy a házak magas kerítéssel vannak a körülvéve, Faluszigetben egy egész utca bejárata van lezárva szlovák nyelvű „magánterület” táblával.¹⁶*

Mivel a legtöbben csak hétvégén használják házaikat, a lehetőség sem adott szorosabb kapcsolatok kialakítására. Helyiek és betelepülők kapcsolata a Bauman által bevezetett *tévtalálkozás* fogalmával írhatóak le legjobban: *„Megállunk így közbe, ha megyünk, vagy mit tudom én, jönnék, köszönnék, van mikor megállnak, egymással kezet is fogunk, minden, beszélgetünk is [...] de ezt nem lehet összehasonlítani [...] volt itt egy pozsonyi mérnök, szokott tőlem venni túrót meg tejfölt. Aztán mikor volt a csernobil, azt mondja, hogy nekem kint legel a tehén, ő többet nem vesz tőlem se túrót, se tejfölt. Hát, gondoltam magamban, kint legel a tehén, az biztos, de az atomszennyeződést se nagyon állítja meg a csukott ajtó [...] szóval én ilyen obyčajný¹⁷ parasztember vagyok, de most ki a hülye, ő vagy én? [...] Az öregek közül már csak ketten vagyunk. A többi az már mind... hát, építkeztek ide” (P. I. 2012).*

ELKÖLTÖZÉS

Az eredeti lakosság elvándorlása tehát még az erőműépítés előtt elkezdődött. Bár az 1965-ös árvíz után leaszfaltozták a töltés egy részét, a szocializmus éveiben busz és élelmiszer szállító autó is járt ki Dunára (igaz, csak nagyon ritkán és csak a Hullám Csárdáig) – ezekkel a döntésekkel azonban nem kívánták kiegyenlíteni a fejlődésbeli különbséget a falu és a külterlekek között, csupán egy minimális segítséget nyújtottak az ott élőknek.

A belvizek fokozatos lecsapolásával sok korábbi foglalkozás visszaszorult. A mezőgazdasági munka kollektivizálása után már nem volt szükséges, hogy a munkások

¹⁶ Lásd: 57. fotó

¹⁷ Szlovák szó, jelentése: egyszerű, hagyományos, hétköznapi.

közvetlenül a gazdasági épületek mellett lakjanak (a majorok funkciója megváltozott). Az önálló parasztok gyerekei többségében vagy elházasodtak, vagy a környező városokban (főleg Dunaszerdahelyen és Pozsonyban) kaptak munkát: *„Nem is volt a terveink közt, hogy ott maradunk. Ott nem volt se munkalehetőség; akkor a gyerekeink még mindig örök életben gyalog járjanak iskolába? [...] mi szerettünk ott lakni, de mivel fejlődött a világ, akkor már nekünk is nőtték az igényeink, hogy jó volna a faluban. Szólt a mikrofon, azt hallottad, hogy zenél, de hogy mit beszél, azt nem tudtuk sohase [...] hiába voltunk öten, Dunán nem maradt egy se belőlünk”* (H. J. 2012); *„én szerettem a Dunán. Én azt mondtam, hogy hát én onnan be se jövök [...] aztán mikor férjhez mentem, hát aztán mégis, egy szobában nem lakhattunk”* (H. I. 2012).

Arra a kérdésre, hogy az emberek hogyan reagáltak, mikor kiderült, az erőmű miatt el kell menniük, és a házukat lebontják, eltérőek a válaszok: *„Idősebbek örültek, hogy elveszik a házukat, mert magukra maradtak. Mert itt annak előtt már megszüntették a munkahelyet, mindenhol. Varjasban lerobbantották a gazdaságot. Kósa-majort is lerobbantották. Fiatalok, többiek, menekültek innen”* (P. I. 2012). Illetve: *„Öregapám ragaszkodott ehhez az életformához, őneki nem is vették el a házát, nem írt alá semmilyen papírokat. Ez az egész átalakítás ott ment el az öregapámnak a telke mellett. Ami ott volt mellette, azt totál legyalulták, meg mögötte is. Szóval övét meghagyták sértetlenül, mert egyáltalán nem volt hajlandó. Még szoba se állt velük”* (N. M. 2012).

AZ ÉPÍTÉS

Magyarország és Csehszlovákia 1977-ben írta alá a Duna közös, komplex hasznosításáról szóló szerződést, melyben megállapodtak, hogy közös beruházással felépítik a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszert. Nem sokkal ezután Bősön megkezdődtek a munkálatok. A lakosság nem kapott teljes körű tájékoztatást, csak az építkezés előrehaladtával – mikor már a saját szemükkel látták – döbrentek rá, hogy mi készül a község határában: *„Úgy volt, hogy szakaszonként csinálták ezt az építkezést. Volt, hogy úgy tűnt, aránylag nyugi van [...] első években még csak hordták el onnan a termőföldet. Aztán [...] leeresztettek a földbe ilyen vas csöveket, és üvegvizet meg én nem tudom milyen anyagot engedtek le. Ide, ahol Szlovákiában a legjobb ivóvízkészlet van! És az stabilizálta, hogy egyáltalán erre a labilis talajra rá lehessen ezt a több tonnányi erőművet helyezni. [...] Volt úgy, hogy amit hónapokig injekcióztak, semmi látszatja nem volt, mert az alsó vizek elvitték a pokolba, nos nem kötött meg”* (N. M. 2012).

A hiányos tájékoztatás, a falufejlesztési tervek és az évekig tartó előkészületi munkálatok miatt többen alig emlékeznek vissza az építkezés kezdeteire: „*Én már arra olyan túlságosan nem emlékszem, csak néha hazamentem [Dunára], akkor szokta mondani a mama, hogy voltak itt ezek, azok. Azt mondta a mama, ők semminek nem írtak alá. Nem akartak onnan eljönni*” (H. J. 2012).

Míg más visszaemlékezésből az derül ki, hogy akár a véletlen is múlhatott, hogy valaki tudott az erőműről, vagy sem: „*Én mindig a határban dolgoztam, mindig biciklivel jártam, egyszer úgy vizet mértek ott. Még akkor semmi forma nem volt, a hetvenes években. Úgy köszöntem illedelmesem, hogy jó napot, erre visszaköszön egy úriember – mérnök volt – szlovákul, hogy jó napot. [...] Mondom neki, mi lesz itt? Ó, bácsi, aszongya, itt akkora vízerőmű lesz! Mondom, új Duna lesz itt? Akkor elúszunk!*” (B. Á. 2012).

Volt, aki intenzívebben élte meg a radikális változásokat: „*Én sírni szoktam, annyira ideges voltam. Annyira sajnáltam [...] Azon a gyönyörű sugárúton, ami vezetett a nagymamáméig, azon mind a két oldalon gyönyörű, szép egyenes jegenyefák voltak. Azt rögtön likvidálták. [...] én kisgyerek voltam, mit tudtam ez ellen csinálni? Meg a jó öreg szociban nem is igen voltak rá kíváncsiak, hogy te mit akarsz*” (N. M. 2012).

Az építkezéssel együtt több ezer munkás érkezett a faluba, viszont a helyiek közül is sokakat foglalkoztattak. A bérek is jóval magasabbak voltak, az akkori átlagbér dupláját kínálták az építővállalatok. Az ígért területfejlesztés is beindult, leaszfaltozták és kiszélesítették az utakat, munkásszállót, szolgáltatások házát építettek, nagyban hozzájárultak a kultúrház, stadion, bevásárlóközpont építéséhez, a templom felújításához. Bős fél áron jutott hozzá az építőanyaghoz, rengeteg új ház épült, a falukép gyorsan megváltozott. Egyre nagyobb lett a szakadék falu és külterkek között: „*ez [külterület] annyira gyéren volt lakva. Falusiakat valahogy ez hidegen hagyta [...] Akik meg bent voltak a faluban, nos ötven-hatvan kilométert utaztak a munka után, úgy várták, mint a messiást, hogy elkezdődjön. Jól lehetett keresni. Legkisebb gondjuk is nagyobb volt a környezetnél. [...] A falu vezetésének meg olyanokat ígértek, hogy... jól van, persze, föl is lendítették a falut*” (N. M. 2012).

Nyílt titok, hogy az építő- és üzemanyaglopás az építkezésről teljesen megszokott volt. Ez is nagyban hozzájárult az új épületek szaporodásához a falun belül: „*Ha minden, amit illegálisan elhordtak az emberek, hirtelen elindulna, több ház összedőlne a faluban. Mindent vittek, ami nem volt lebetonozva. [...] Hogyha kellett vas, odamentünk, beszélünk a raktárossal, mondta, hogy menjünk oda este hétre, amikor már nincsenek ott a fejesek, vittünk egy üveg pálinkát, nos elhoztunk egy házalapba való vasat*” (CS. S. 2012).

ROMBOLÁS, SÉRELMEK, FÉLELMEK

Az erőmű és az új Duna-meder megépítéséhez 460 hektárt vettek el Bős területéből. A monumentális építkezés miatt nem csak a víztározó helyét kellett „leüríteni”, hanem a környékét is. Lerombolták többek között Nagyvarjas pusztát, a kastéllyal és a temetővel együtt, Falusziget egyik felét, Malomfödében több házat, Ille pusztát. Tejke pusztában csak a kaszárnya épülete maradt meg. Erdők, mezők, belvizek és magányosan álló házak tűntek el. Azonban a rombolás megítéléséről sincs konszenzus a közbeszédben: „*Tejke. Ott volt hat ház, de azokat szét kellett mindet szedni. Nagyvarjast lerombolták, mert hogy az is útban van, de bizony annak mellette megy az Új-Duna. Nem kellett volna, nagyon sok mindent nem kellett volna szétszedni. [...] Ott dolgoztam, marha jó föld volt ott [...] Most meg itt hömpölyög ez a marha víz*” (B. Á. 2012); „*Idősebbek örültek, hogy elveszik a házukat. Mert magukra maradtak*” (P. I. 2012); „*V. S. háza Nádszegpusztán van, az meg bizott benne, hogy az ő háza is elkerül, majd jó pénz lesz utána. De az meg megmaradt, mert annak meg mögötte megy a Duna*” (B. Á. 2012); „*Persze, hogy sajnálták. Mert ugye ott voltak kertjeik, földjeik soknak*” (E. J. 2012).

Az egyik legtöbbet emlegetett sérelem, hogy akiknek fel kellett adniuk földjeiket, házukat, értéken alul lettek kárpótolva: „*Sokkalta olcsóbban adtak nekik lakást, mint amennyit a telkük ért*” (P. I. 2012); „*A gazdától, a parasztoktól elvették a földet fillérekért – negyven fillérért négyzetméterét! Úgyhogy bagóért vették meg*” (E. J. 2012). A másik a valóra nem váltott, sokszor irreális ígéretet: „*Azzal bolondították meg a népet, hogy itt áramot fog termelni az erőmű, és olcsóbb lesz a villanyáram. Közben azóta meg kórság tudja, hányszor emelték már! Úgyhogy hiába tiltakoztak, mert kimentek tiltakozni a falu népe, de az hiába volt* [1989. december 16. ¹⁸]” (E. J. 2012).

A természeti környezet megváltozása kapcsán fogalmazzák meg legtöbben a fejlődés kritikáját. Ez tűnik az egyetlen olyan tényezőnek, melyet utólag szinte mindenki negatívan értékeli: „*Abban az időben sokan foglalkoztak halászáttal, mert akkor még több hal volt. Mert a Duna nem volt úgy beöntve, halak szabadon mehettek ki ág-Dunákba. [...] Ma ez már nincs. [...] Sok erdőt elpusztítottak. Le kellett tarolni ennek a víztárolónak. Ott a természetnek vége. Valamikor szép volt ott, rengeteg vad volt. [...] Méhekre igen rossz lett*” (E. J. 2012); „*Akkor fel se merült, hogy ez megváltoztatja majd az élővilágot. Csak a rendszerváltás körül kezdtek ilyesmiről beszélni*” (N. S. 2012).

¹⁸ Erről bővebben: <http://rendszervaltasi.mti.hu/Pages/News.aspx?date=19891216&ni=226341&ty=1&gb=15680>
Hozzáférés: 2012. április 14.

A fiatalabb generációk magától értetődőnek veszik a vízerőmű jelenlétét, az idősebbek viszont, akik látták, hogyan épült a sík talajra, hét méterrel az átlagszint fölé egy teljesen új folyómeder, mai napig bizonytalansággal fordulnak felé: *„Félek tőle. Én mástól nem félek, csak ettől. Most képzeld el, az a rengeteg víz, ha a töltés elszakadna... Mutogassák azt az iszaphibát a magyaroknál, nem is jó rágondolni”* (B. Á. 2012); *„O. ott volt a fejések között, részt vett az építkezésben, de mikor tiltakozni kellett, ő is tiltakozott. Nem azért, amiért a Duna Kör meg ezek. Hanem, mert tudta, hogy más bajok vannak, hogy nem biztonságos. Egy földrengés tönkre vághatja az egészet”* (N. S. 2012).

FALUSZIGET

Falusziget esete több szempontból is sajátosnak tekinthető. Keletkezésének idejéről nincsenek pontos adatok; az egyik ott található házról tudható, hogy 1902-ben építették, mert az évszám bele volt vésve a tűzfalba. 1939-es adatok szerint ennek a külterületnek 61 lakosa volt. Az erőmű megépüléséig egy keskeny Duna-ág fogta közre, innen a sziget megnevezés. Ez a Duna-ág, a szomszédos Isztrága-ág és a környék laposai, mocsarai kivétel nélkül kiszáradtak.

Falusziget a többi kültelektől elsősorban abban különbözik, hogy itt nem elszórtan helyezkednek el a házak, hanem szabályos utcák mentén, egymáshoz közel. A terület nem képezte a grófi birtok részét, nem tartozott egyik uradalomhoz sem. Feltehetőleg földdel rendelkező parasztok lakták, illetve olyan részes aratók, akik bedolgoztak valamelyik közeli majorságban. Éppen ezért a szocializmus államosítása nem érintette ezt a pusztát, gazdasági épületeit és magánházait nem foglalhatta le az Állami Gazdaság (ellenben a szomszédos Kis- és Nagyvarjassal). A mezőgazdaság átalakulása, a fiatalok elköltözése, majd az erőműépítés azonban Faluszigetet sem hagyta érintetlenül. Mire az építkezés elkezdődött, már több ház üresen állt, illetve többet bősiek és pozsonyiak használtak hétvégi házként.

Majd a vízlépcsőhöz tartozó alvízcsatorna kettészelte a területet: erdőket kellett kivágni és belvizeket lecsapolni, több házat le kellett bontani.¹⁹ A bennük lakó, jobbára idős embereknek felajánlottak lakást (többnyire Dunaszerdahelyen), többen beköltöztek a faluba. Akinek a telke nem esett egybe az építkezési területtel, annak nem kínáltak fel alternatívát. Az így ottmaradt helyiek próbáltak, illetve próbálnak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez.

A korábbi társadalmi hálózat, szomszédsági viszonyok felszámolódása mellett a másik legnagyobb probléma, hogy az Új-Duna (alvívcsatorna) elvágta a faluba bevezető utat – a

¹⁹ Lásd: 44., 45., 46. fotó

faluszigetiek csak jelentős kerülővel,²⁰ az erőművet „megmászva” tudnak bejutni Bősre. Mivel sem Faluszigetben, sem környékén nincs élelmiszerbolt és alapvető infrastruktúra, ez a probléma megkerülhetetlen. A kerülőút másik nyúga, hogy nagy része az Öreg-Duna töltésével esik egybe, melyet 1965 óta nem gondoznak. A Hullám Csárda és a régi hajóállomás környékén még aszfaltozott, majd tovább haladva Falusziget felé már csak földes és kavicsos az út. A Faluszigetben rekedt helyiek így duplán lettek megrövidítve: *„Joggal azt merem mondani, hogy egyszerűen el vagyunk hanyagolva. Hát példának okáért, hogyan néz ki az út ide? Én már voltam bent [a községházán] kétszer, és a hivatalvezető annyit mondott nekem, megmondom őszintén, pofátlanul, hogy: P. úr, tudja mennyi rossz út van a faluban? No, jogos, de mondom, idefigyeljen uram, én ugyanannyi adót fizetek ám a községbe, mint aki közvetlen az üzlet mellett lakik. De énnekem most már ide semmim sincs! Mert semmim sincs! Még utam sincs most már”* (P. I. 2012).²¹

A térben kialakult gátak nagyban befolyásolták a helyi társadalom fejlődésének útját és összetételét. Míg a falutól és a szűkebb értelemben vett „világtól” való elszigeteltség a helyiek számára az egyik legnagyobb veszteség, addig a betelepülteknek ugyanez szolgáltatja az „elzártság romantikáját”. Ez a két különböző értelmezés vezetett oda, hogy tulajdonképpen már az erőmű megépítése előtt többségbe kerültek a betelepültek, az „öslakosok” és az általuk gyakorolt térhasználat pedig kisebbségbe szorultak. A terület ugyanis már nem alkalmas arra, hogy a hétköznapi élet állandó háttere legyen: *„Innen a családot iskolába járatni gyalog, nem lehet”* (P. I. 2012); *„Szép, persze, de nem költöznék ide. Akármilyen kényes, csak egy kenyér, mindig be kéne autózni a faluba ilyen rohadt messziről. Meg itt már majdnem az összes ház chata”*²² (N. B. 2012).

A társadalmi aktivitás térbeli kiterjedései határozzák meg a fejlődés mikéntjét, a holnap irányát (Nemes Nagy 1998). A többség-kisebbség arányokból és a kínálkozó térhasználati módokból az a következés vonható le, hogy Falusziget rövidesen tisztán nyaralófaluvá alakul majd.

A vízerőmű egyik legtöbbet emlegetett pozitív hozadéka az árvízvédelem. A huszadik században két nagy árvíz is volt Csallóközben, minkét esetben csak a szerencsén múlt, hogy nem Bősnél szakadt át a gát. Az 1954-es áradás során a túloldalon, Ásványrárónál; 1965-ben pedig Kulcsod és Csicsó között volt gátszakadás. Utóbbi során Alsó-Csallóköz nagy része víz

²⁰ Lásd: 6. és 7. térkép

²¹ A terepbejárás és az akkor felvett interjú (P. I. 2012) óta megkezdődött a Bős-Dunaremete közötti kompjárat építése. A fejlesztési tervek részeként a kompikötő és Falusziget között 2012 nyarán leaszfaltozták a töltést a kompikötő és Falusziget között. Az út hossza nem, a minősége azonban változott.

²² Szlovák szó, jelentése: hétvégi ház.

alá került, 53 ezer embert kellett kitelepíteni, számos ház rongálódott meg, illetve dőlt össze. Ez a két szerencsétlenség tehát elkerülte Böst és kültelkeit, így a huszadik század során csak a szokásos tavaszi és nyári áradásokkal kellett szembenézniük az itt lakóknak.

Az erőmű 1992-es üzembe helyezése óta valóban nem voltak jelentősebb árvizek, a faluszigetiek azonban egy sajátos problémával találták szembe magukat. Az Öreg-Duna és az Új-Duna (alvízcsatorna) Faluszigettől nem messze összetalálkozik, és közös mederben folyik tovább,²³ megváltoztatva ezzel a hely megszokott belvízmozgását: „Egyszerű ez: töltés, töltés, töltés. Ez olyan, mint a zsák. Belekerültünk a zsáknak a fenekébe. Nos innen aztán a víznek áldás békesség, nincs hová” (P. I. 2012). Az egyértelmű tényként kezelt csallóközi árvízvédelmet tehát nem tapasztalják saját bőrükön, nem képezi a valóságuk részét: „Az a legnagyobb baj, hogy a kertünk alatt a két Duna találkozik. Sokan azt állítják, hogy az Új-Duna, az segít! Kutyafülit! Az Új-Duna akkor segítene, ha nem itt a kertünk alatt, hanem az elmenne valahova, tudja franc hova [...] Annyi víz, mint amennyit előbb a fényképen mutattam, nem volt itt se 1954-ben, se 1965-ben” (P. I. 2012).

A helyiek ilyen körülmények között próbálták folytatni megszokott életvitelüket: „Én magánemberként akartam itt megélni. Baromfiaim voltak, szarvasmarháim. [...] Vízben áll a ház, azért néznek ki így a falak. De csak mióta van az erőmű. [...] Legereblyéztem a töltést egy kilométer hosszan, megyek ki reggel, mondom a kurva életit, ellopták a szénámat! Jajj, hát volt rajta ennyi víz, elvitte a víz a jó bűdös francba! Így nem érdemes gazdálkodni [...] Szüleim ilyet nem éltek át. És én sem éltem át, gyerekkoromban, hogy itt valamikor ennyi víz lett volna. És ez jön, mondhatom úgy, évente ” (P. I. 2012).

Az erőmű összes olyan következménye, amelyet a meghatározó társadalmi diskurzusok pozitívként könyvelnek el (árvízvédelem, területfejlesztés), Faluszigetben pont ellentétes hatást értek el. Ebben a valóságértelmezésben már nagyon is egyértelmű az erőmű megítélése: „A dunai emberek el vannak átkozva [...] Hogy robbanna föl ez az erőmű! Hogy robbanna föl! Ez itt minket totálisan eltiltott mindentől” (P. I. 2012).

Jelenleg mindössze két „öslakos” él Faluszigetben, a szomszédaik mind hétvégiház-tulajdonosok és szlovákok. Ezek a helyiek, a már fentebb leírt rossz tapasztalataik alapján, a saját értelmezési keretükön keresztül ítélik meg azt a helyi magatartásmintát, ami egy hétvégi ház fenntartásához kötődik: „Igen kevés, aki olyan hülyére akad, hogy be tudja csapni, nos megveszi” (P. I. 2012). A történetekből kiderül, hogy a betelepülteket valóban meglephették a

²³ Lásd: 3. térkép

belvízből adódó problémák,²⁴ azonban a terepbejárásokból az szűrhető le, hogy a felújított, mór**ból**²⁵ készült nádfedeles házak és a hozzájuk tartozó kertek is különösen rendben vannak tartva – látszik, hogy nem elhagyott, pusztulófélben levő terekről van szó. Ez a tapasztalat teljesen szemben áll azzal, amit a helyiek mondanak: „*Próbálnak megszabadulni a háztól, de kutyának nem kell*” (P. I. 2012).

Azok a bősiek, akik gyakran járnak errefelé, például a halászat miatt, a következőképpen értelmezik a helyzetet: „*A pozsonyiak úgy vannak vele, hogy hát istenem, néha feljön egy kis víz, akkor nem jönnek le hétvégére. Majd a víz elmegy, ha kell, átmeszelik a házat, az nekik nem pénz [...] Biztos megéri nekik, a természet vagy a nyugalom meg ezek miatt a régi házak miatt [...] bevállalják, hogy öt-hat évente, ha jön a nagyvíz, akkor elúsznak kicsit*” (N. S. 2012).

Falusziget egy másik sajátossága a turizmus (amennyiben a hétvégiház-tulajdonosokat turistáknak tekintjük) szféráján belül bontható ki. A terület nem található meg egyetlen Bőssel kapcsolatos turisztikai anyagban sem. A helyiekkel készült interjúkból az szűrhető le, hogy egy viszonylag jól körülhatárolható csoport – a „pozsonyiak” – fedezte fel magának, nagyjából a hetvenes évek második felében. Többen említették, hogy a betelepültek foglalkozása mérnök, elektromérnök volt, ami arra enged következtetni, hogy az erőmű építését megelőző munkálatok során találkozhattak az akkor már félig kiüresedett területtel. A faluszigeti turizmus tehát nem egy *felülről irányított* turisztikai marketing végeredménye, amit a helyiek – a klasszikus turizmuskritika szerint – „elszenvedtek”; hanem a *helyben* lejátszódó folyamatok nyomán követhető következménye. A helyiek, bár természetesen nem kivétel nélkül, aktív alakítói voltak ezeknek a folyamatoknak. Újra a szereplőkategóriák furcsa viszonyával találjuk szembe magunkat: a pozsonyiak bár elbirtokolják a teret, a helyiek cselekedeteit többnyire mégis a racionális gazdasági döntések határozzák meg – épp ezért

²⁴ „Volt itt egy K. nevezetű, elektromérnök volt. Meg az S. Ezek tapsoltak annak, hogy lesz az erőmű. Tapsoltak neki. Nyugodjék édesapám meg azt mondta nekik, hogy: én már idős ember vagyok, de mondom maguknak, megindítják az erőművet, maguknak a házablakon ki-be fog járni a víz. A K. az tisztán beszélt magyarul... nem mondták édesapámnak, hogy hülye, de... 89-ben megépült az erőmű, 91-ben jött a víz, megálltak itt a töltésen: hogyan lehet bejutni [Faluszigetbe]? Na, aztán ez az S., ez egy kicsit olyan makrancosabb volt, aztán elhajtott autóval. K. itt maradt velem, beszélgettünk. Az S. az új töltésen visszajött, nos velünk szemben megállt. Aztán visszajött, mondja: megyek, megyek, bokrok között, mindig mélyebb a víz. Azt mondja: visszafordultam, mert véletlenül megdőlök, hát meg se találunk. Dehogynem, mondom, ha volnának halak, vagy gémek, akkor lehet, hogy azok megtalálnák. Hát aztán mégis úgy lett, ahogy mondtam nekik, a nadrágot levetették, nos úgy mentek be. Egy idő múlva jöttek vissza, aszongya: hú, marha bolond a helyzet! Honnan tudta ezt a P. bácsi, hogy itt ennyi víz lesz?” (P. I. 2012)

²⁵ Mór – szalma és agyagos föld keveréke

nincs egyértelmű elutasító magatartás a pozsonyiakkal, mint a kulturális kolonizáció képviselőivel szemben.

Bár Faluszigetben is építettek új típusú vikendházakat, a legjellemzőbb tértermelési gyakorlat a régi, nádfeles házak birtokbavételéhez és felújításához kötődik. A korábbi gazdasági terület helyén, annak attribútumaival létrehozta egy sajátos üdülési teret, ahol a korábbi termelési eszközök már díszítőelemként jelennek meg (pl. a mezőgazdasági munka kellékeit kiakasztják a ház külső falára). Ez az „örökségesítés”, muzealizációs folyamat sokat elárul a társadalom és idő viszonyáról: *„az örökség fogalmának kibontakozása [...] elválaszthatatlan volt a múlt és a jelen fájdalmas, nyugtalanító, nosztalgikus szakadásának tudatosításától. A tárgyak [...] olyan értékre tettek szert, amilyennel akkor sem bírtak, mikor még használták őket, és amikor mindennapi, evidens jelenlétük miatt a kortársak [...] észre sem vették őket”* (Hartog 2000: 17). Konrad Köstlin szavaival: az újonnan betelepülők, a hétvégiház-tulajdonosok saját életvilágukat már nem magától értetődőnek élik meg, azonban vágyakoznak az eredetiség, a gyökerek és autenticitás után (Köstlin 1996).

Az *autentikusság* fogalmát mindenképpen problematizálnunk kell. Nem csak azért, mert az autentikusságra való tudatos törekvés szlovákok által zajlik egy magyarlakta területen (így még inkább paradox a múlt és a gyökerek iránti „kereslet”). A fogalom minden esetben relatív, *„a valóság állandó változásában annak egy korábbi állapotához való viszonyunkat írja le”* és *„a beszélő adott kulturális környezete és önmaga viszonyára, nosztalgiára, kritikára vagy éppen kiábrándultságra világít rá”* (Pusztai 2011: 25). Tehát a pozsonyiakra jellemző „autentikus” térhasználat egy tudati konstrukció, amelyet ők maguk hoznak létre. Viselkedési mintáik – cseréptető visszacserelése nádfedélre, egy lerombolt ház helyén felépíteni egy újat, de régi stílusban – beleillenek az általuk kialakított, szabadidejükben életre kelő életvilágba. Az imaginárius térben való létben nincs szükség vagy külső kényszer arra vonatkozóan, hogy következetes anyagi döntések határozzák meg a cselekedeteket. A helyiek számára ugyanez a terület azonban a munka, a nehéz megélhetés mindennapjainak háttere.

Korábban azért fedték a házakat náddal, mert egyrészt a cseréptető drága volt, másrészt nem is igazán lehetett hozzá beszerezni alapanyagot. A laposokban azonban kiváló minőségű nád termett, ami ideális volt a házak lefedésére. Külön foglalkozás is kialakult erre, a nádvágás. A helyiek tapasztalata szerint azonban a cserép már nem olyan elérhetetlen mint volt; a nádasok pedig visszaszorultak, illetve minőségük romlott a vízlecsapolásokkal együtt. A nádtető egyébként is fokozottan tűzveszélyes volt, és állandó karbantartást igényelt. Ezért aki tehetett, idővel biztosan cseréptetőre váltott. Ennek a történetiségnek tudatában a helyiek nem igazán tudják értelmezni a pozsonyiak tetteit.

„HORVÁTHORSZÁG”

A „Horváthországgént” ismert terület körülbelül Malomföle dűlővel esik egybe. Ezt a megnevezést azonban nem ismeri mindenki, a hivatalos iratokba, helytörténeti munkákba sem kanonizálódott be. A név a valamikor itt élő Horváth család nevéből ered, de nem ők nevezték el így: *„Felszálltam a buszra, nem is mondtam semmit, a buszsofőr kérdezte, hogy: Horváthországba?”* (N. M. 2012). Pontosan nem tudni, hogy összesen hány Horváth lakott itt (Malomföle lakossága 1939-ben 108 fő volt), csak annyi biztos, hogy a huszadik század első felében hat testvérnek volt Malomföle dűlőben háza: *„Apámnak volt öt testvére, és mind férfi volt. És mindnek volt, János bácsin kívül, öt gyereke [...] ezért mondták, hogy Horváthország”* (H. J. 2012).

Jelenleg egyetlen Horváth sem lakik Malomfölében. Az idősek kihaltak, a fiatalok elköltöztek – csak háromnak van ott hétvégi háza, a szülői házuk helyén. Horváth Imre egy hektáros telkén valaha csak a saját háza állt, ma körülbelül egy tucat hétvégi ház áll ugyanott.

Helyiek ezen a részen alig maradtak, a betelepültek is teljesen más kulturális ethoszt képviselnek, mint a faluszigeti hétvégi ház-tulajdonosok. A régi típusú házakat itt vagy lerombolták az erőmű miatt, vagy a falusiak rabolták szét, miután kiüresedtek. A többit pedig később tüntették el, hogy modern víkendházakat építhessenek a helyükre: *„Ezek a kertek a mieink voltak, most már az se a régi. [...] most már az fel van darabolva, víkendházak vannak, az már... már minden más”* (H. J. 2012). Összesen két ház maradt meg: a régi gátórház,²⁶ és egy díszített homlokzatú lakóház, amely már az összedőlés határán áll.²⁷

Ezen a területen tehát egyáltalán nem jellemző, hogy pozsonyiak régi típusú házakat örökségként kezelve felújítsanak és saját értelmezésük szerint „autentikussá” tegyenek. Ez valószínűleg abból adódik, hogy a tér nem alkalmas arra, hogy a faluszigetihez hasonló imaginárius terek kialakulhassanak benne. Az erőmű közelsége miatt a terület nagy része építkezési területként funkcionált. A munkákat nem követte tájrehabilitáció: mai napig a környéken magaslanak a homok-és kavicsdombok. A kivágott erdőket nem pótolták, az utak hanyagul lettek leaszfaltozva. Malomföle területén, egy nagyobb erdő, tó és nádas-lapos helyén hordták össze az építkezés melléktermékeit. Ezt kavicssal és földdel borították be, majd kiadták építkezési teleknek. Ma ezen a dombon található a legtöbb hétvégi ház.

A turizmus egyértelműen ezt a területet érinti a legjobban: az utak forgalmasak, hétvégente megjelennek a biciklisták, motorbiciklisek, görkorcsolyázók, hobbihalászok, csónakázók. A leglátogatottabb turisztikai desztináció az itt található Hullám Csárda.

²⁶ Lásd: 74. fotó

²⁷ Lásd: 71., 72., 73. fotó

E mögött a térhasználat mögött szintén a munka hétköznapijaival szembeállított ellenvilág-ideológia áll, amely a modernizációhoz köthető: „*Régen egészen biztosan nem jártak ki az emberek Dunára, ha volt szabad idejük, akkor sem. Bősiek se, nemhogy idegenek. Akkoriban azok mentek oda, akik ott dolgoztak, laktak, vagy valakijük ott lakott. De ilyen, hogy csak úgy, kimenni egy vasárnap délután sétálni, vagy csónakázni, olyan biztosan nem volt*” (N. M. 2012).

Korábban a malomfőlei és faluszigeti lakosok életmódja között nem volt érdemben különbség. Nagyjából ugyanazt a valóságot élték, ugyanazt dolgozták, ugyanazt ették és ugyanolyan házakat építettek. A fejlődés mint struktúraváltozások együttese azonban új minőségeket hozott létre (Nemes Nagy 1998) mindkét területen. Az agráréletmód szinte teljesen visszaszorult, a turizmushoz köthető térhasználat és tértermelés pedig átvette a hatalmat. Ha a Malomfőleben megvalósuló turizmust a hétköznapi valóság viszonylatában ellenvilágként értelmezzük, akkor Falusziget egy sajátos ellenvilágot képvisel a helyi turizmus ellenvilágán belül.

A MENTÁLIS TÉRKÉPEK TANULSÁGA

A tér és a térhasználat egyénekben való leképeződését nem csak interjúk, hanem mentális vagy kognitív térképek segítségével is vizsgálhatjuk. Vizuálisan szemléltethető, hogy különböző társadalmi csoportok ugyanabból a térből nemcsak mást és másképp érzékelnek, de az értelmezéseik is különbözőek. Kirajzolódnak a többség számára kikerülhetetlen eligazodási pontok, illetve azok a térelemek, melyek egyes csoportok számára szinte észrevétlenek (Nemes Nagy 1998).

Az adatközlők két kategóriába sorolhatóak: idősek és fiatalok. A határt a két korcsoport között a már megépült vízerőmű húzza meg. A felosztásban azokat tekintem időseknek, akik látták, ismerték a Bőshöz tartozó dunai külterületet még azt építkezés előtt. Értelemszerűen a fiatalok azok, akik vagy az erőmű megépítése után születtek, vagy közvetlenül előtte, de semmiképpen nem ismerték a korábbi területi szerkezetet.

Jelenleg nem áll módomban a rendelkezésre álló mentális térképekről kimerítő elemzést adni. Csak a legrelevánsabb észrevételeket közlöm, melyek tartalmukban kiegészítik a fenti szöveget, illetve illusztrálják azt.

Mindkét mentális térkép,²⁸ amely az *erőmű előtti állapotokat* mutatja be, ott kezdődik, ahol a falu véget ér. A külterületekhez vezető hosszú, egyenes út nem elnagyolt, hanem apró részleteiben kidolgozott. Az egyikén még a kilométerkövek is fel vannak tüntetve. Ez abból adódhat, hogy a két adatközlő közül az egyik Malomfödében nőtt fel, a másik ugyanott töltötte gyerekkora nagy részét – sokszor tették meg ezt az utat, legtöbbször gyalog. A kaszárnya épülete fontos eligazodási pontnak tűnik – ezt az interjúk is megerősítik. Az adatközlők gyakran hivatkoznak rá, hogy amikor még gyalog jártak ki Dunára, ez volt az egyik pihenőállomás. A kaszárnya egy ideig középületként funkcionált, majd a szocializmus alatt lakások voltak benne. Az erőműépítés során a körülötte levő házakat lebontották, a kaszárnnyát viszont felújították, és az építővállalat irodaháza költözött belé. Az épület így kikerült a helyiek birtokából, a fiatalok mentális térképein nem is szerepel.

A régi Duna-medernél található hajóállomás szintén csak az idősebbek térképein tűnik fel, ugyanis az Új-Duna megépítésével a teljes hajóforgalom átkerült az új mederbe, a régi kikötő pedig funkcióját veszítette.

Szintén a „régai térképekre” jellemző a pontosság és a kidolgozottság, a dűlőnevek használata. A rajzolóknak nem csak ismerői, de birtokosai is voltak a térnek. A természeti környezet legalább olyan hangsúlyos, mint az ember által épített objektumok: erdők, tavak, laposok, nádasok, kanálisok, rétek, legelők, esetenként állatok (az egyik térképen külön ki vannak emelve a természetre vonatkozó aprólékosabb részletek: tűzike, aranyvessző, méhkaptár, gomba). A korábbi társadalmi kapcsolathálózat is leolvasható: a legtöbb házhoz oda van írva a tulajdonos neve, illetve az interjúk megerősítették, hogy amelyik háznál nem jelölték, annak is ismerték a birtokosait.

Ezek a térképek még viszonylag kis területet foglaltak be (Malomfőle és környéke). Mint fentebb kiderült, az adatközlők ehhez a térhez kötődtek az állandó lakhelyük, vagy a családjuk kapcsán. A természetjárás, és egyéb turizmushoz kötődő gyakorlatok nem voltak jellemzőek az erőmű megépítése előtti időkben, a többi külterületet csak akkor keresték fel, ha valami dolguk volt ott. Erre vonatkozóan az önreflexió is megjelent az interjúkon belül: *„Akkor még nem úgy mentünk, mint most, hogy rácsodálkoztunk ezekre a gyönyörű nádas házakra, azokra a régi portákra [...] nem gondolkodtunk azon, hogy ez milyen szép, és egyszer nem lesz majd”* (N. M. 2012).

Ugyanezen adatközlőknek az *erőmű utáni teret* bemutató térképei²⁹ már sokkal nagyobb területet foglalnak magukba. Ezekből látszik, hogy mely helyeket látogatják (Kósa-

²⁸ Lásd: 1. és 3. mentális térkép

²⁹ Lásd: 2. és 4. mentális térkép

ház, Falusziget, öreg tölgyfa), akár már mint turisták a saját területükön. A dülőneveket, a kaszárnya épületét és a régi hajóállomást ezeken a térképeken is feltüntetik.

Az 5. mentális térképen jól látszódik, hogy azok a bősiek, akik bár éltek az erőmű megépítése előtt, de nem kötötte oda őket sem állandó lakhelyük, sem társadalmi tőkéjük, vagy munkahelyük, csak elnagyolt képpel rendelkeznek a területről.

A *fiatalok térképei*³⁰ között sokkal erősebb a diverzitás. Náluk a tér ismerete, látogatása már az egyéni döntésen, a szabadidő tetszés szerinti kitöltésén múlik. Mindössze két térelem van, amely az összes mentális térképen szerepel (egyébként az idősekén is): a régi Duna-meder (Öreg-Duna), és a partján álló Hullám Csárda („kantin”). Dülőneveket szinte egyáltalán nem használnak, Falusziget csak egyetlen térképen szerepel. A Kósa-ház néha feltűnik (megnevezéssel vagy anélkül) – ez még elérhető távolságon belül van a Hullám Csárdától. A természetet vagy egyáltalán nem, vagy elnagyoltan ábrázolják. Viszont több helyen megjelenik a Faluszigettől nem messze található tölgyfa, melyet a helyiek egy ideje Mátyás király fájának neveznek. Jellemző, hogy a turizmushoz kötődő térelemek uralkodnak ezeken a mentális térképeken.

³⁰ Lásd: 6., 7., 8., 9., 10., 11. mentális térkép

DISZKONTINUITÁSOK A MODERNITÁSBAN

A *késő modernitás* mélyen a modernitásban gyökerezik. Anthony Giddens szerint egyáltalán nem léptünk be egy új korba, melyet mindenképpen új névvel kellene illetnünk, csupán felfedeztük, hogy a modernitás következményei sokkal radikálisabban és univerzálisabban jelentkezik mint valaha (Giddens 1990). Folytatva Giddens gondolatmenetét, három egymással szorosan összefüggő diszkontinuitás vázolható fel, mely a modernitást élesen elválasztja az azt megelőző társadalmi formáktól, és meghatározza annak természetét: a *változások lendülete* (a változások gyorsasága extrém méreteket öltött, a mobilitás meghatározó tényezővé vált); a *változások hatóköre* (azáltal, hogy a Föld különböző részei összeköttetésbe kerültek egymással, a társadalmi transzformációk hullámai látszólag végigsöpörnek az egész bolygón); a *modern intézmények természetéből adódó változások* (Giddens 1990).

TÉR ÉS HELY SZÉTVÁLÁSA

A premodern társadalmaknál a tér és a hely nagyjából egybeesik, mivel az egyének számára a társadalmi élet dimenzióiban a „*jelenlét*” és a helyben megvalósuló cselekedetek domináltak. A modernitás elszakítja a teret a helytől azáltal, hogy lehetővé teszi a kapcsolatot a „*nem jelenlevő*” idegenekkel, akikkel a szemtől szembe kapcsolat sosem adatott meg. A megváltozott körülmények között a hely már nem konkrét és jól megragadható, hanem egy csalóka, képzelet szülte jelenség: a lokalitást nem csak azok a dolgok formálják, melyek jelen vannak a színtéren, hanem tőle térben és időben távol levő viszonyok is befolyásolják. Másképpen, a lokalitás „látható alakja” elrejtje azokat a távoli viszonyokat, amelyet meghatározzák természetét (Giddens 1990: 18-19).

Ebből következik, hogy lakóhelyünket, helyi közösségünket már nem az egyetlen lehetséges közösségként fogjuk fel; és nem valószínű, hogy saját lokalitásunkat a világ közepének érezzük. Fizikai környezetünk megszűnik minden tapasztalatunk forrásának lenni (Meyrowitz 2005). Ezek a gyökeres változások alapjában változtatták meg a hétköznapi életünk legszemélyesebb vonatkozásait (Giddens 1990), és megkérdőjelezték a térről és időről alkotott, látszatra magától értetődő tudásunkat (Szijártó 2002).

A társadalom belső szerkezetében végbement változások megragadására használjuk a *diszlokáció* fogalmát. A diszlokalizált szerkezet központja elmozdul, és helyére nem egyetlen másik lép, hanem „hatalmi központok sokasága”. A modern társadalmaknak nincs

középpontjuk, nincs bennük egyetlen szervező elv, és nem egyetlen „ok” vagy „törvény” szerint fejlődnek. A társadalmat a kívülről ható erők állandóan kimozdítják középpontjából, esetleg meg is fosztják tőle. A késő modernitás társadalmi pedig a „különbség” fogalmával jellemezhetőek leginkább: eltérő társadalmi elkülönülések és ellentmondások tagolják, melyek eltérő „szubjektumpozíciók” – azaz identitások – sokaságát eredményezik az egyén számára (Laclau 1990 – idézi Hall 1997).

AZ IDENTITÁS METAMORFÓZISA

A fent vázolt átalakulások egyik eredménye, hogy az úgynevezett statikus identitások hanyatlóban vannak, és új identitásoknak adják át helyüket. A modern világ komplexitását tükrözi, hogy a szubjektum széttöredezik, és több, néha ellentmondásos és nehezen meghatározható identitásból áll össze (Hall 1997). Az így létrejövő posztmodern szubjektum aszerint alakul, ahogy a minket körülvevő kulturális rendszerek reprezentálnak és megszólítanak bennünket (Hall 1987 – idézi Hall 1997: 61).

Ahogy a tér elvált a helytől, csökkent a hely identitásképző ereje, megnövekedett azoknak a sokszor megfoghatatlan (legalábbis földrajzilag távol levő) tényezőknek a szerepe, melyek a késő modernitás korában meghatározzák az identifikációt. Az identitás így válik esetlegessé, tetszés szerintivé.

A késő modernitásban lejátszódó identifikációt többek között a globalizáció is erősen befolyásolja:

„Anthony McGrew fejtegetése szerint a globalizáció kifejezés azokra az egész világra kiterjedő folyamatokra utal, amelyek áthatolnak a nemzeti határokon, új tér-idő kombinációkra integrálják és kötik össze a közösségeket és az egyéb szerveződéseket, és így a világot a valóságban és a tapasztalatban is összefüggőbbé teszik. [...] Ezek az új tér-és időbeli jellemzők, melyek a távolságok és az időskálák összesűrűsödését eredményezik, a kulturális identitásokat befolyásoló globalizáció legfontosabb aspektusai.” (Hall 1997: 75)

A kulturális különbségek „globális fizetőeszközzé” (Hall) válnak, az identitások feloldódnak, és mindezek együtt hozzák létre a kulturális homogenitás állapotát. Ezt az elképzelést árnyalják azok az empirikus tapasztalatok nyugvó elméletek, melyek szerint megfigyelhetőek ellentétes irányú folyamatok is. Ide tartozik a lokális újrafelfedezésének jelensége (Bódi 2002), mely a huszadik század hatvanas illetve hetvenes éveire datálható, amikor a háború után kiépülő jóléti társadalmak válságára, a természeti erőforrások ellenőrizetlen felhasználására reflektálva megszületett a modernség kritikája. A gazdasági

globalizáció, a médiarendszerek és az államigazgatás által támogatott homogenizálás mellett tehát beindult egy erős pluralizációs folyamat (Szijártó 2002).

A „globális” tehát nem képes arra, hogy teljes mértékben a „lokális” helyébe lépjen, csupán új munkamegosztás jön létre a kettő között (Hall 1997).

„Valójában mind az egységesedés, mind a sokféleség újramegjelenése ugyanannak a folyamatnak (érmének: a társadalmak modernizációjának) két oldala.” (Robertson 1998 – idézi Szijártó 2002:14.)

A globalizáció lecsapódásának mértékét a helyi viszonyok hivatottak befolyásolni. A fennmaradó kulturális különbségeket általában a turizmus „hasznosítja” és hangsúlyozza, létrehozva ezzel egy sajátos kulturális koncepciót, az imaginárius teret.

Joshua Meyrowitz a *glokalitás* fogalmát használja, mely tükrözi, hogy különböző mértékben, de mindegyik lokalitás egyedi; ugyanakkor mindegyik globális trendek és globális tudat hatása alatt áll. A világot mindig egy adott lokalitásban érzékeljük, mindig „egy helyen vagyunk, és a hely mindig velünk van”, míg minden, amit érzékelünk, nem kizárólag lokális eredetű. Az észlelésünk is állandóan változik: a média tágítja tapasztalati terünket, ezáltal helyi tapasztalatainkat nem mindig lokális szempontok alapján értelmezzük. „Lelkileg kívül lehetünk azon, amit fizikailag belülről élünk meg”. Ezek a változások azonban nem okvetlenül törlik el a helyekhez fűződő érzelmeket. Sőt, még intenzívebbé is tehetik őket (Meyrowitz 2005).

A VIDÉK METAMORFÓZISA

A modernitás fő attribútumai a vidék teljes átalakulását hozták magukkal. Ilyen fő attribútum többek között a fejlődési paradigma, a társadalmi mobilitás általánossá válása, a városodás, a városiasodás és a média térhódítása.

A vidéki társadalomban erős diverzifikáció ment végbe, új foglalkoztatási formák jelentek meg, az új iparágak egy része is vidéken telepedett meg (Csíste 1999). A modernizálással és a közlekedési hálózatok egyenlőtlen fejlődésével megjelentek az új típusú egyenlőtlenségek (Kollányi 2007).

Először a vidéki lakosság városok felé való áramlása volt jellemző, majd később beindult egy ellentétes irányú folyamat is: megfordult a belső migráció iránya, a városokból egyre többen költöznek vidékre, megváltoztatva ezzel a falvak társadalomszerkezetét (Csíste 1999), esetleg komplett nyaralófalvakat hozva létre (amennyiben az „őslakosok” kihaltak és/vagy elköltöztek).

Marc Mormont szerint az 1960-as évek egyik legjelentősebb változása a vidéken élők törekvéseiben következett be. Városi körülményeket szerettek volna teremteni maguknak, és ezek a tervek többé-kevésbe sikerrel is jártak. Paradox módon az antimodernista törekvéseket szinte mindig a városból érkező társadalmi csoportok képviselték (Mormont 1987).

„Mardsen szerint a helyi társadalmakban a feszültségek a fejlesztés és a megőrzés elveinek (illetve az ezeket hangsúlyozók) ellentmondásából származnak, hisz az új középosztálybeli emberek a vidéket mint fogyasztási helyet szemlélik, ahol a vágyott vidéki idillben élhetnek; míg az „öslakosság” megélhetést keres, jövedelmét akarja növelni, akár annak árán is, hogy a vidéki idill jellegzetességeit felszámolja.” (Csite 1999)

A vidéki tér jellemzően már nem az *agrártermelés* helye - funkciói differenciálódtak, s a *fogyasztás* (gyakran a turizmushoz kötődő fogyasztás) terévé vált. Mivel a vidéket már városi betelepültek és városias életmódot folytató helyiek használják, ezért a „rurális tér” fogalma konkrét terminusból absztrakttá alakult. Azaz már nem egy sajátos cselekvésekkel és társadalmi csoportokkal jól meghatározható terület, hanem a térhasználat egy módja. Ebben a tekintetben a vidék már a városi tér egy típusa (Mormont 1987 – idézi Csité 1999, Bódi 2002). Konrad Köstlin az identitás utáni vágyakozást látja e folyamatok hátterében:

„A modernségben, a munka világában ez az egység az emberek többsége számára nyilvánvalóan már nem valósítható meg. Így az egység megtalálására irányuló kísérletek a szabadidő terén összpontosulnak. [...] A vidéki elit, az újonnan betelepülők, a hétvégi ház-tulajdonosok saját életvilágukat már nem magától értetődőnek élik meg, azonban vágyakoznak az eredetiség, az autenticitás és a gyökerek iránt. [...] A vidék nem más, mint egyfajta vidékiség, önmagának, egykori jelentésének idézete, az a hely, ahol a vidéki élet ideológiává vált.” (Köstlin 1996: 122-123)

ZÁRSZÓ

Bár az elemzés fő szereplője Bős, valójában nem csak róla szól. Az itt megfigyelhető folyamatok lejátszódhatnak (és le is játszódhatnak) másutt is – erőművel vagy akár anélkül. A vízerőmű egyfajta katalizátor volt a modernizáció helyi történetében. Felgyorsította és látványossá tette azokat a törekvéseket, amelyek még megépítése előtt elindultak. A több ezer munkás jelenléte, a természetrombolás, a házak és majorok módszeres lebontása, a mezőgazdasági életmód visszaszorulása után teret kapott egy alapvetően más életvilág. A vízerőmű pedig, mint a fiatal szlovák állam egyik első dicsősége, turisztikai látványossággá kanonizálódott. Ez nem a környék természetvédelmi felértékelődésével, hanem sajátos turisztikai gyakorlatok kialakulásával járt.

Az „idegenek”, a betelepülők és a hétvégi ház-tulajdonosok azonban nem egy érintetlen területre tették be a lábukat, és formálták azt a saját kedvükre. A tér és a térhasználati gyakorlatok megváltoztatásában a helyiek is részt vettek. A vélemények sokfélesége ellenére elmondható, hogy a fejlődés és az anyagi boldogulás számítanak a lokális történések legmeghatározóbb motivációinak. A Duna korábban is a megélhetést jelentette, és ezt jelenti most is, függetlenül attól, hogy milyen mértékű a diszkontinuitás múlt és jelen között. Az erős sodrású folyó a szabályozások és az új Duna-meder kialakítása előtt hordalékot és árvizet hozott magával: formálta a helyet és a helyiek életmódját. Végül az emberek győztek a folyó felett, és mára a Duna már nem hoz mást, mint turistákat, illetve olyan távoli hatásokat, melyek óhatatlanul és állandóan formálják a területet.

A lokalitás diskurzusát mégsem lehet egyértelműen a „fejlődéstdiskurzusok” közé sorolni (ugyanígy a „veszteségdiskurzusok” közé sem). Az egyes adatközlők érzékelései, értelmezései között olykor hatalmas az eltérés. Valóságkonstrukcióik egyéniek, jobbra teljesen függetlenek a Magyarországon és Szlovákiában uralkodó negatív és pozitív diskurzusoktól. Ahány egyén, annyi valóság, annyi Duna és annyi erőmű.

Valószínűsíthető, hogy ez az állapot nem marad fenn, ugyanis előbb-utóbb kihálnak azok, akik még emlékeznek az erőmű előtti időkre. A fiatalabb generációk számára pedig magától értetődő az Új-Duna és a vízlépcső jelenléte. Bős önleírásaiban nem szerepelnek a rombolással kapcsolatos adatok, a faluvezetés pedig jellemzően a hasznot keresi az erőműben és ez határozza meg a politikai döntéseket is.³¹ Ennek legutóbbi bizonyítéka, hogy a 2012-es

³¹ Ennek ellenére sem jelenthető ki, hogy a hivatalos helyi diskurzus egységes lenne (egységesen a fejlődést hangsúlyozná, és egyértelműen pozitívan értékelné az erőmű jelenlétét). Erre példa a polgármesterrel készült interjú, mely Bős legújabb helytörténeti könyvében jelent meg: *„Ha arra gondolok, hogy több mint háromezer*

év elején alakult Csallóköz Területi Idegenforgalmi Szövetségnek (négy másik település mellett) Bős az erőmű kapcsán lett állandó tagja.

Az kutatás egy másik tanulsága a vidék fogalmának teljes átalakulása, és azoknak az új viselkedési mintáknak a megjelenése, melyek a modernizáció eszközeivel próbálják rekonstruálni a modernizáció előtti körülményeket. E folyamat során felépített imaginációk valóban távol állnak attól, amit a vidéki élet valaha is jelenthetett. És mindez nem csak a városból jövő betelepülőkre igaz, mert ahogy már a helyiek is városias életmódot élnek (és most először szeretnék magamból kiindulni), úgy néha ők is magukénak érzik ezt az egyébként ellentmondásokkal teli vágyat a vidékkel azonosított „egység” iránt.: „*Vehetnénk egy házat vidéken, és akkor ott élhetnénk. Lennének kecskék, meg gidák, meg baromfi. Tyúkok, meg kakas, meg libák, meg pulyka. Meg galambok is. És akkor sötéttel feküdnénk, és világossal kelnénk. Kinyitnánk meg becsuknánk, meg ilyesmi. És lennének méhecskék is, és a virágokról tudnák gyűjteni a mézet. Meg lenne egy hatalmas gyümölcsös, szilvafák meg alma, meg barack. Meg diófa. És lenne málna, meg ribizli, meg ilyesmi. És akkor csak ezeket kéne gondozni. És akkor délután ott ücsöröghetnénk*” (Eszkimó asszony fázik, 1983).

embernek adott munkát éveken keresztül, azt mondhatom, jó, hogy itt van [...] a beruházási vállalatok segítségével megépült az iskola, az óvoda, a bevásárlóközpont, a vendéglő, a szolgáltatóház, a művelődési központ és a stadion. Állíthatom, hogy közvetve ma is hasznot húzunk az erőműből. Ha viszont belegondolok, hogy mennyi termőföldet vettek el, és arra a több ezer köbméter vízre gondolok, amely valójában a fejünk fölött kavarog, nem vagyok annyira biztos benne, hogy ennek így kellett történnie [...] A községet elkerülő útszakasz és a vasút megépülése előtt a teherforgalom Bősen keresztül haladt, sok, főleg régebbi ház megkárosodott. Megjegyzem: ezek tulajdonosait soha senki nem kárpótolta [...] Olykor úgy tűnik, mintha az egész vízerőművet burok fedné, amely alá csak a kiválasztottak pillanthatnak be. Tudjuk is, meg nem is, mi történik éppen körülötte” (Szilvássy 2008).

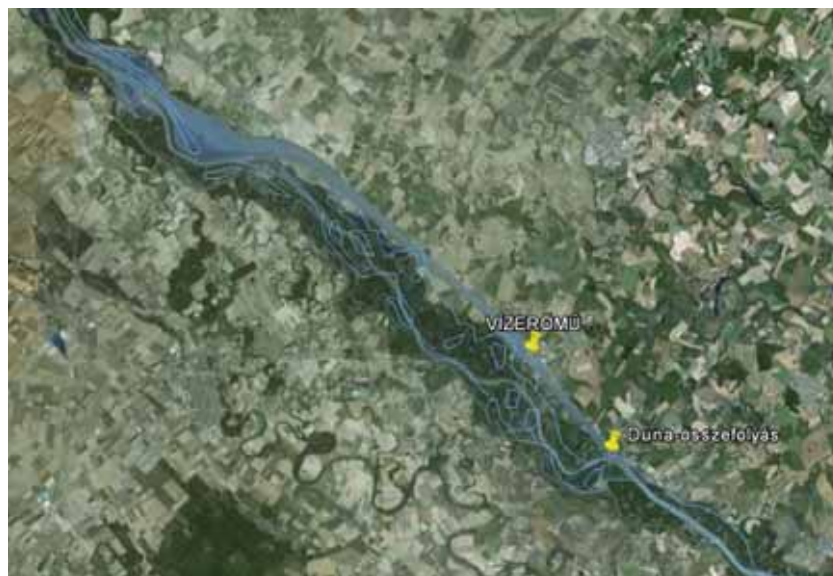
FÜGGELÉK

- TÉRKÉPEK (1-13.)
- MENTÁLIS TÉRKÉPEK (1-11.)
- FOTÓK (1-102.)

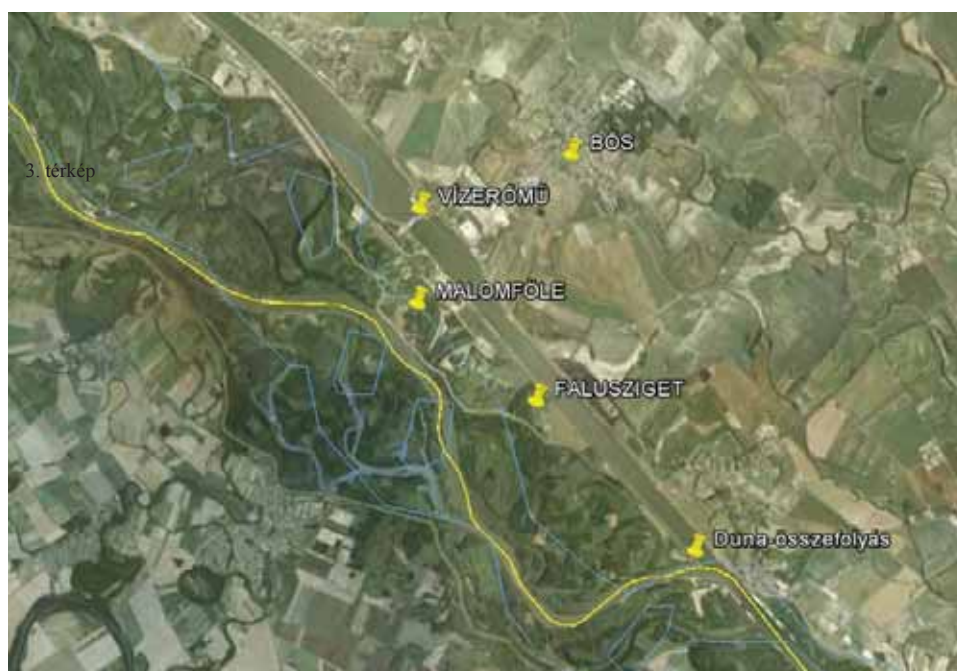
TÉRKÉPEK

1. térkép

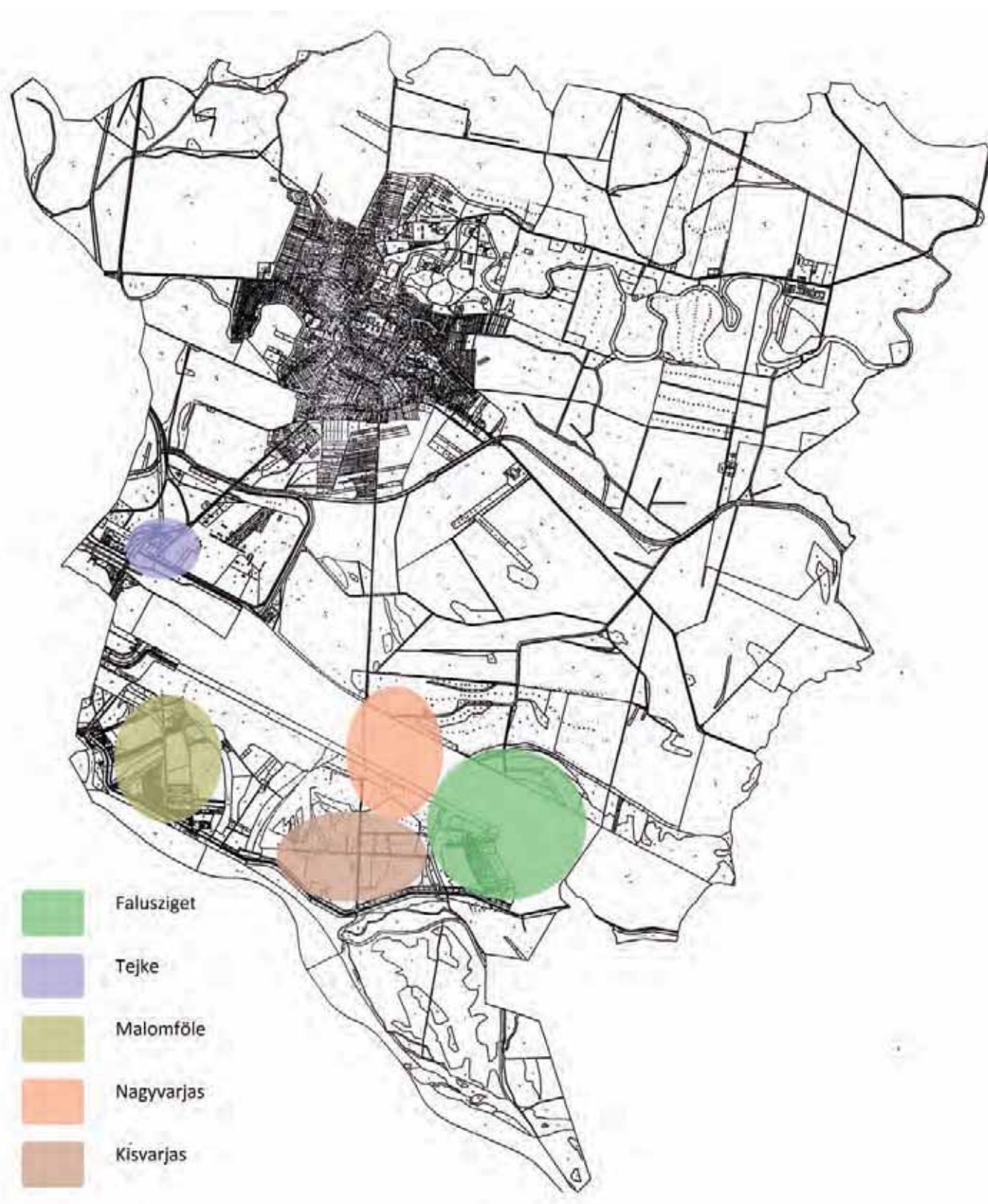
2. térkép

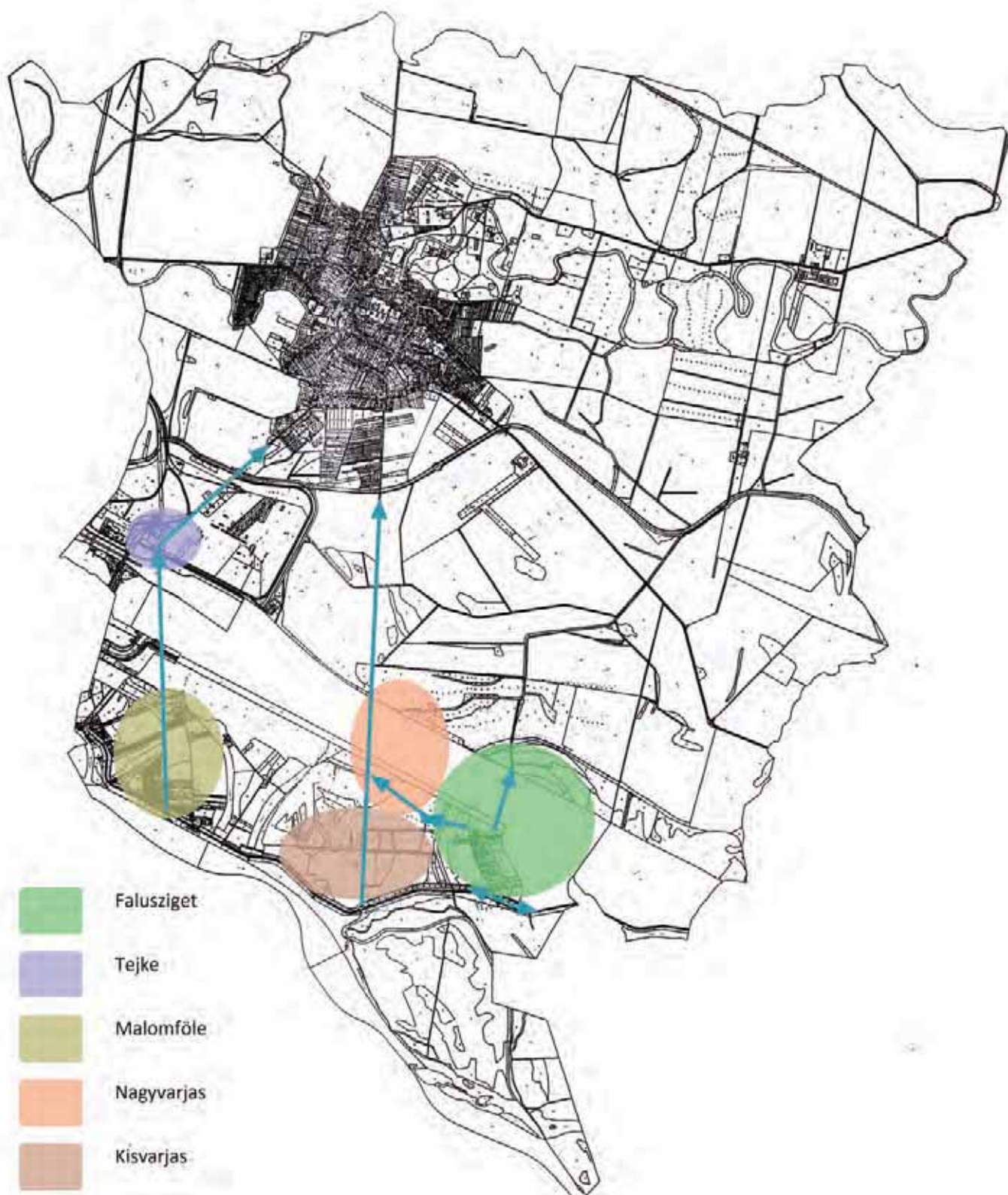
3. térkép

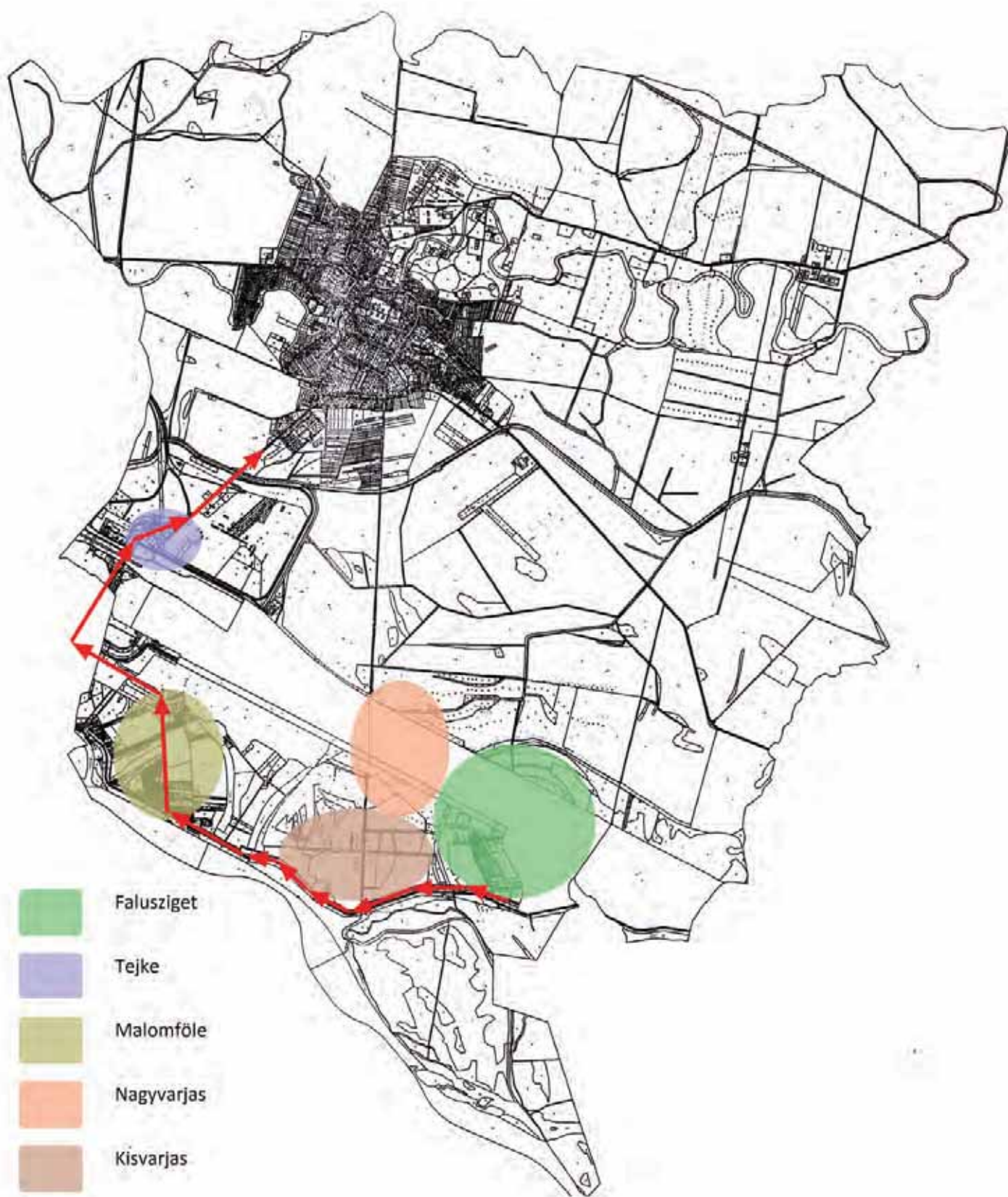
4. térkép

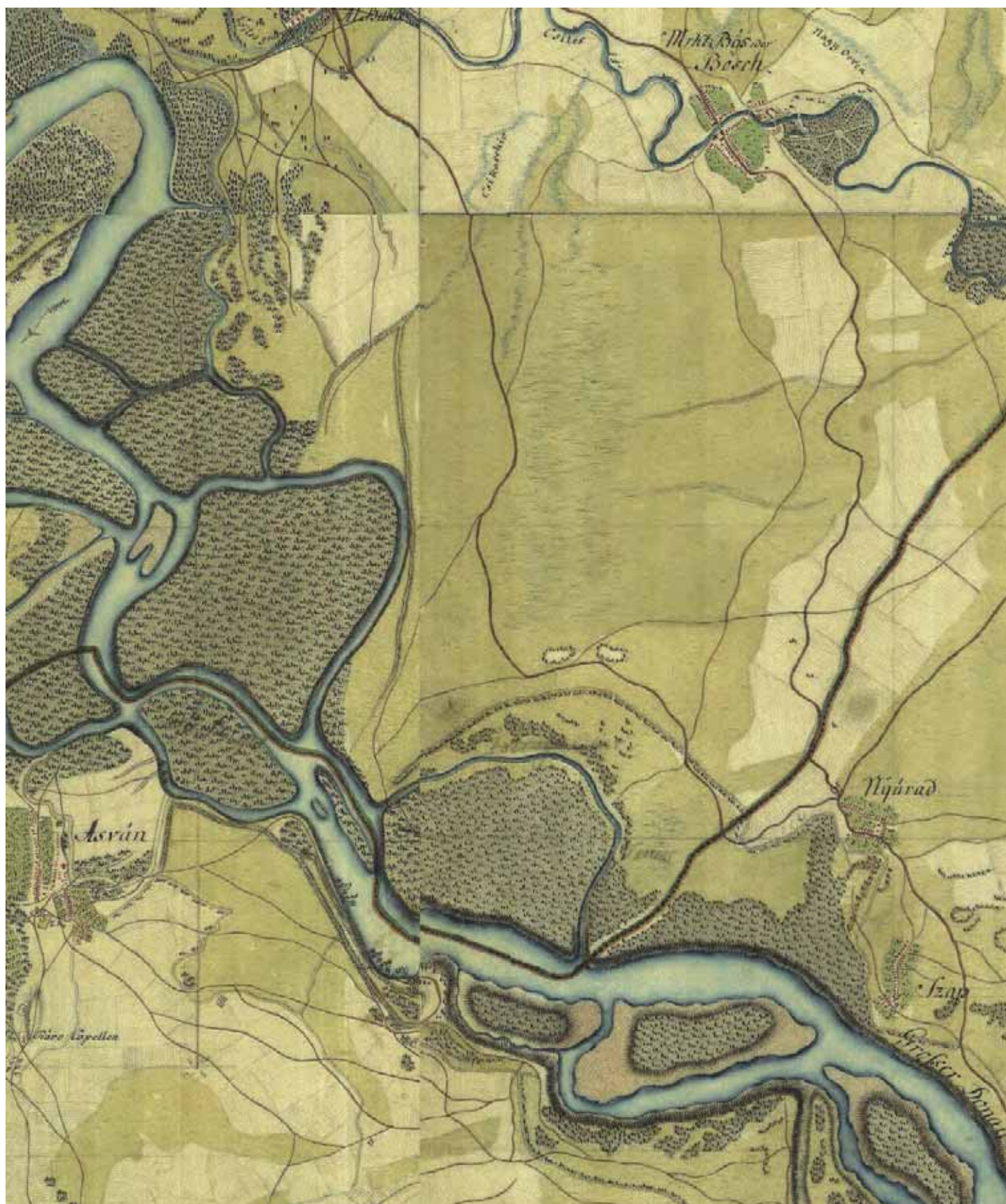
5. térkép: Bósházhoz tartozó dunai külterületek

6. térkép: Bőshöz tartozó dunai külterületek és a vízerőmű előtti útvonalak

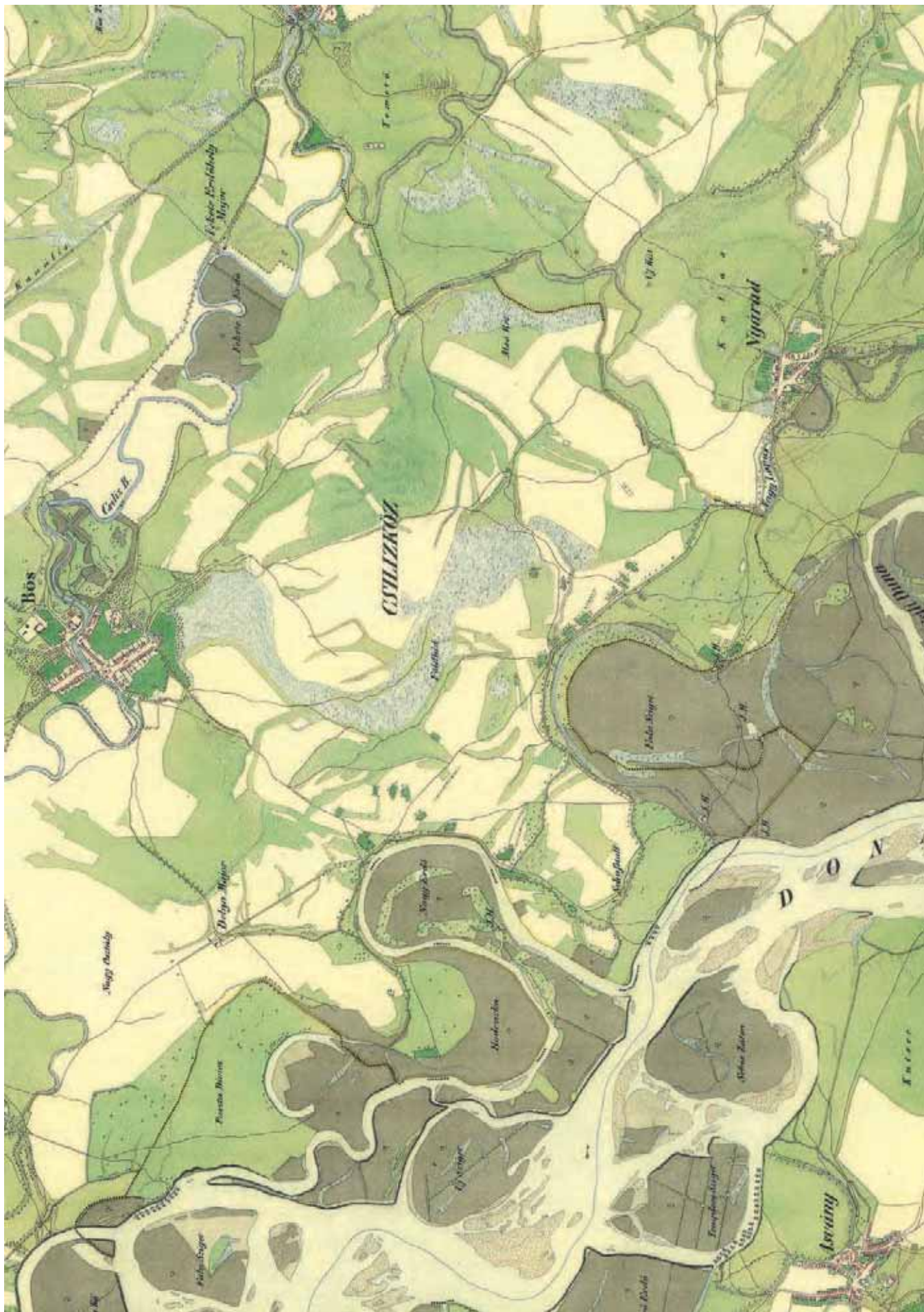

7. térkép: Bósház tartozó dunai külterületek és a vízerőmű utáni útvonal

8. térkép: első katonai felmérés (1763- 1785)

10. térkép: második katonai felmérés (1806-1869)

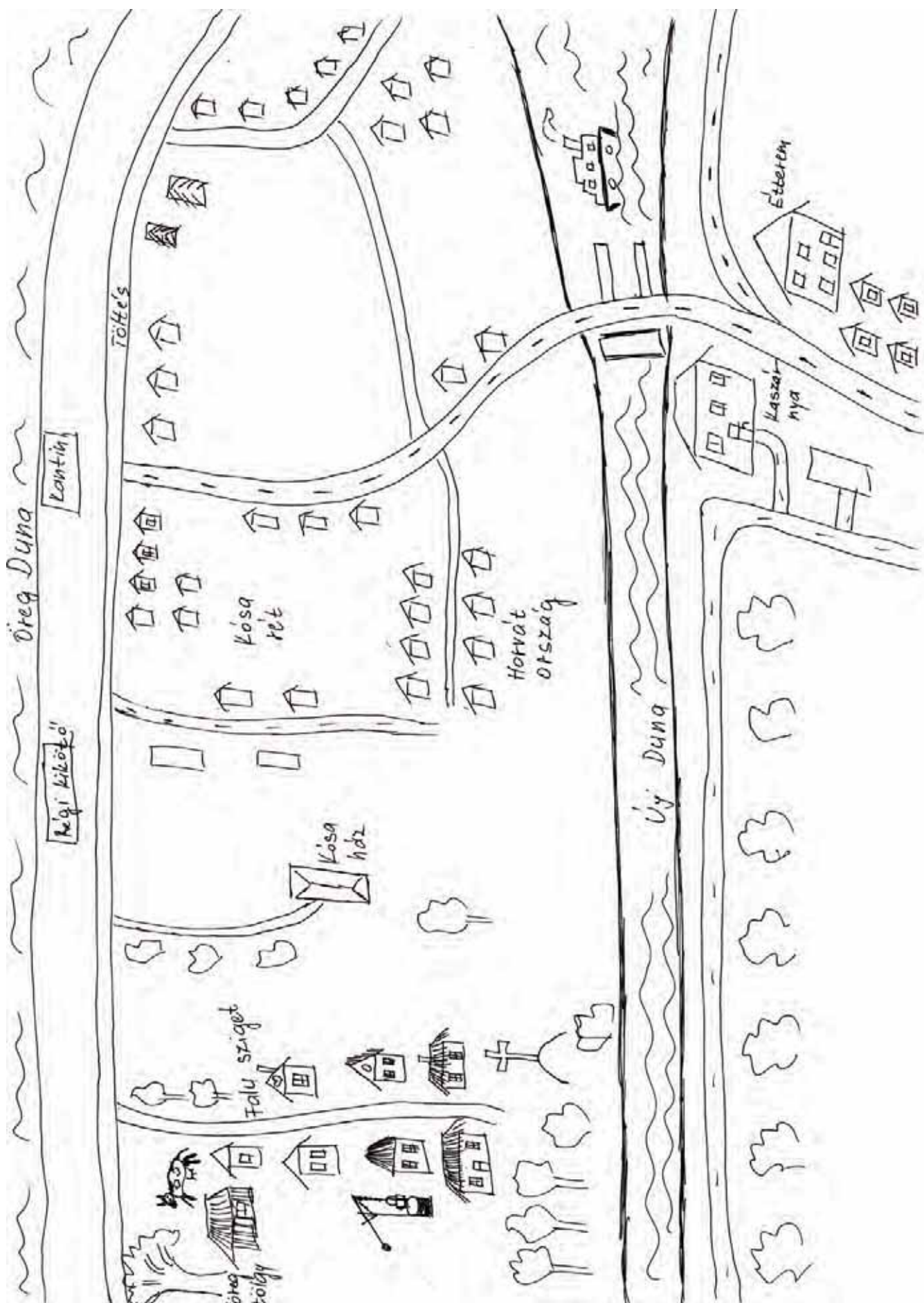

13. térkép: második világháborús katonai felmérés

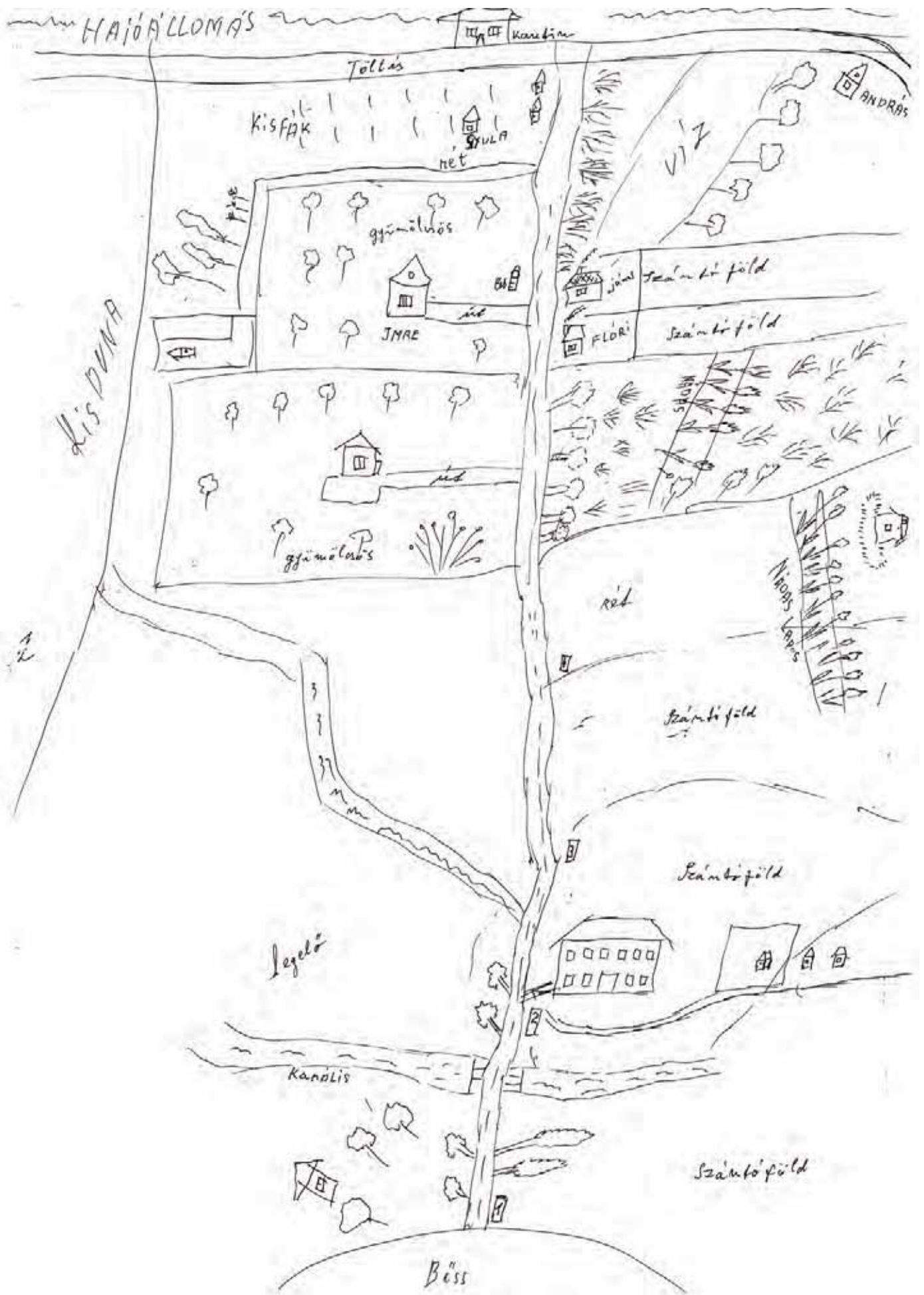
MENTÁLIS TÉRKÉPEK

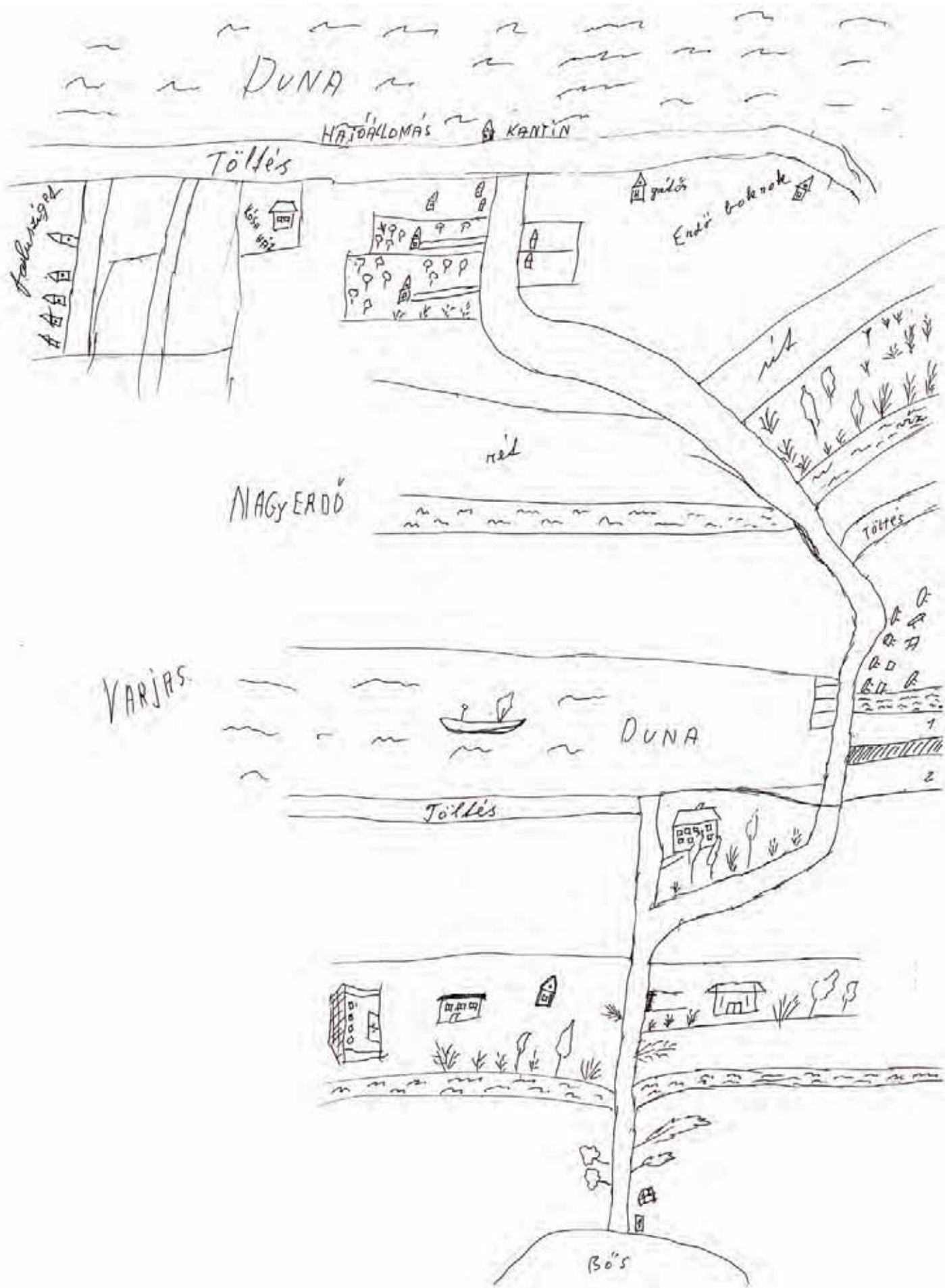
1. mentális térkép: N. M. (1964) - vízerőmű előtti tér

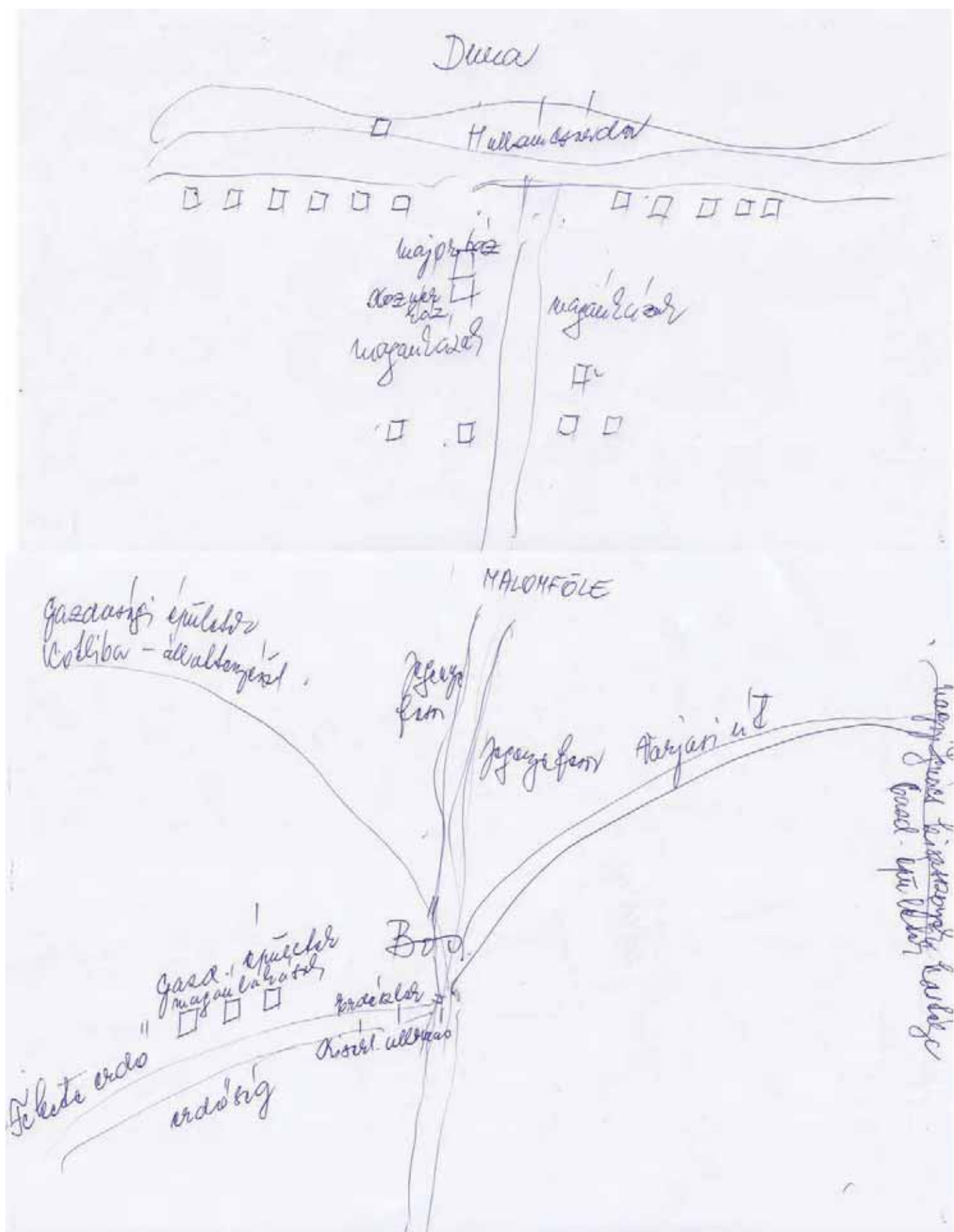
2. mentális térkép: N. M. (1964) - vízerőmű utáni tér

3. mentális térkép: H. J. (1943) - vízerőmű előtti tér

4. mentális térkép: H. J. (1943) - vízerőmű utáni tér

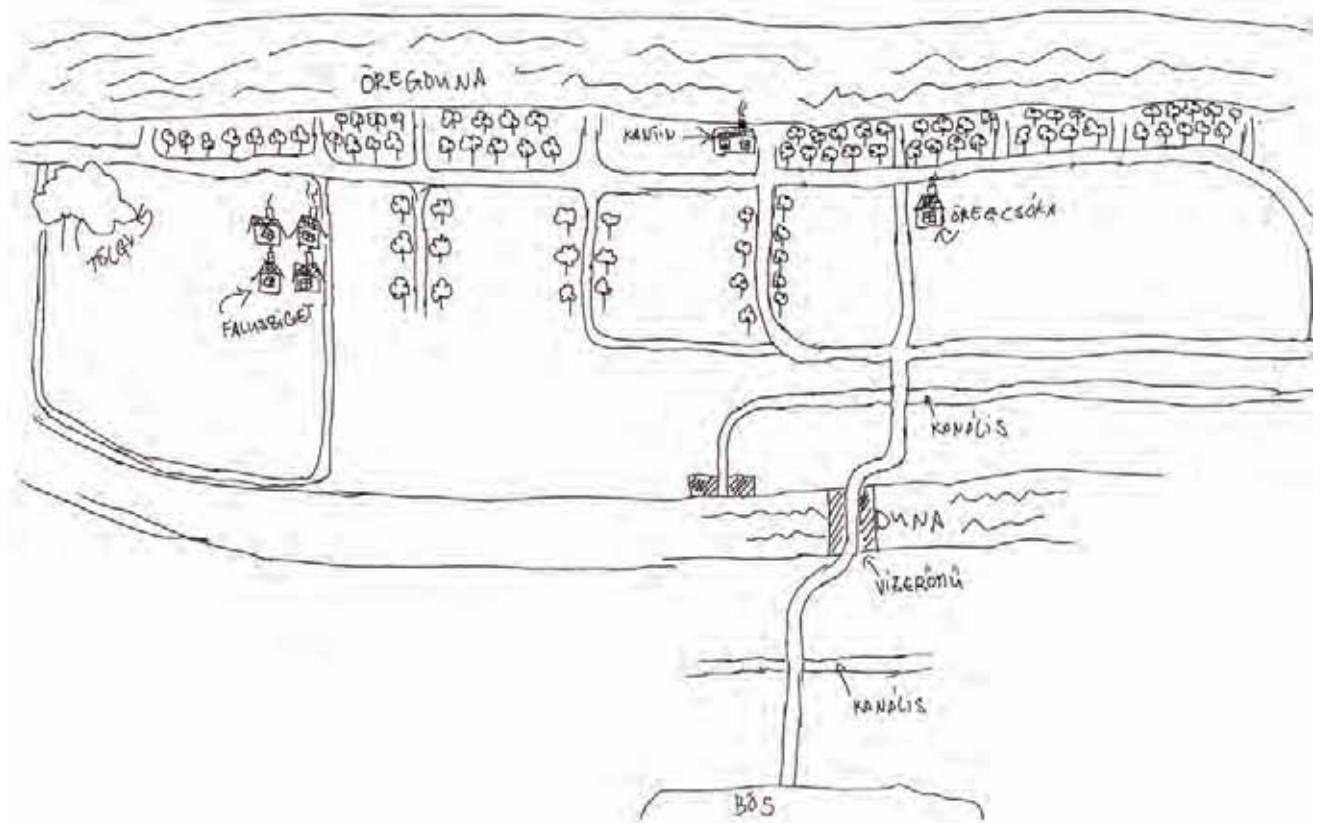

5. mentális térkép: CS. E. (1936) - vízerőmű előtti tér

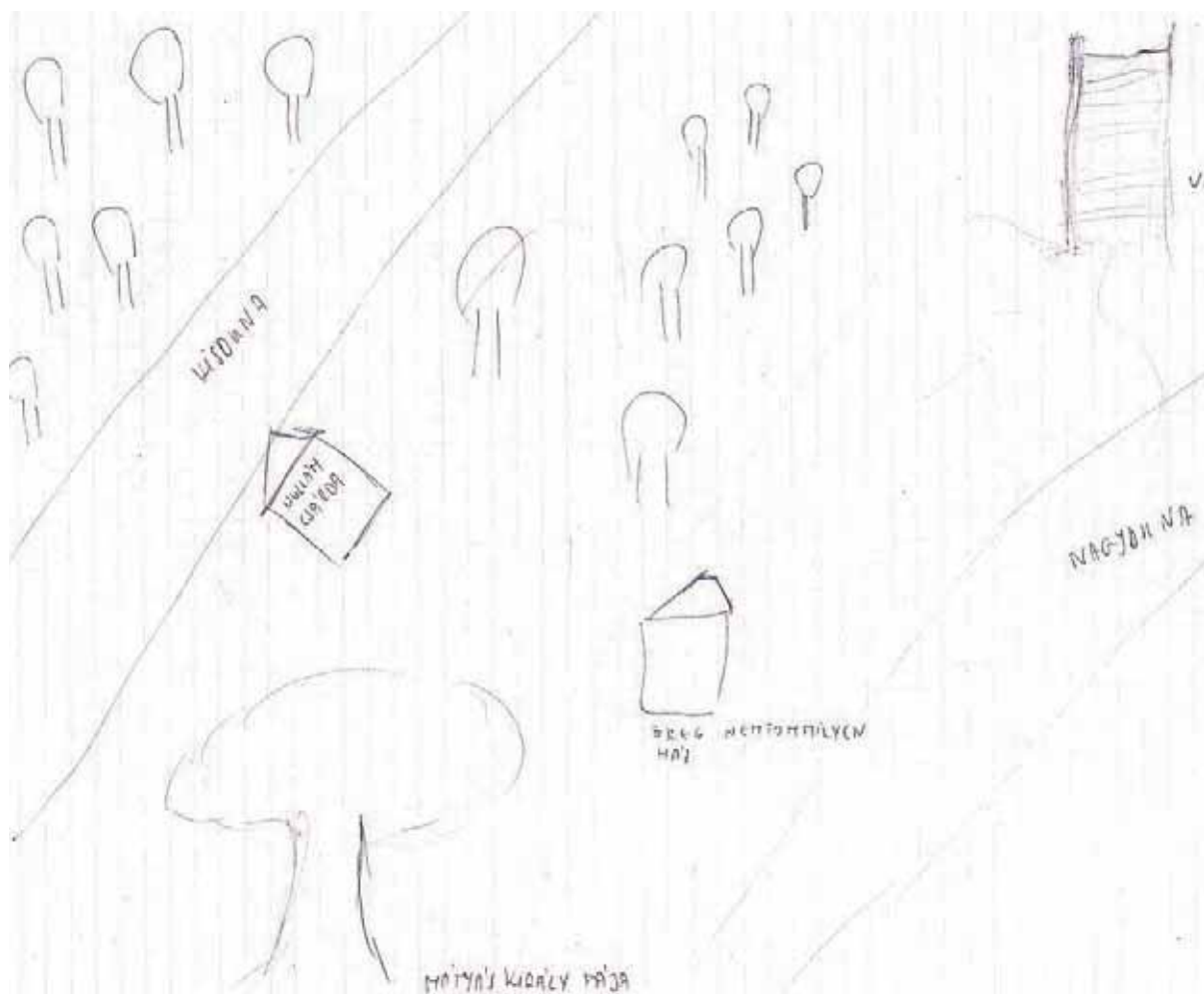
6. mentális térkép: S. R. (1980)

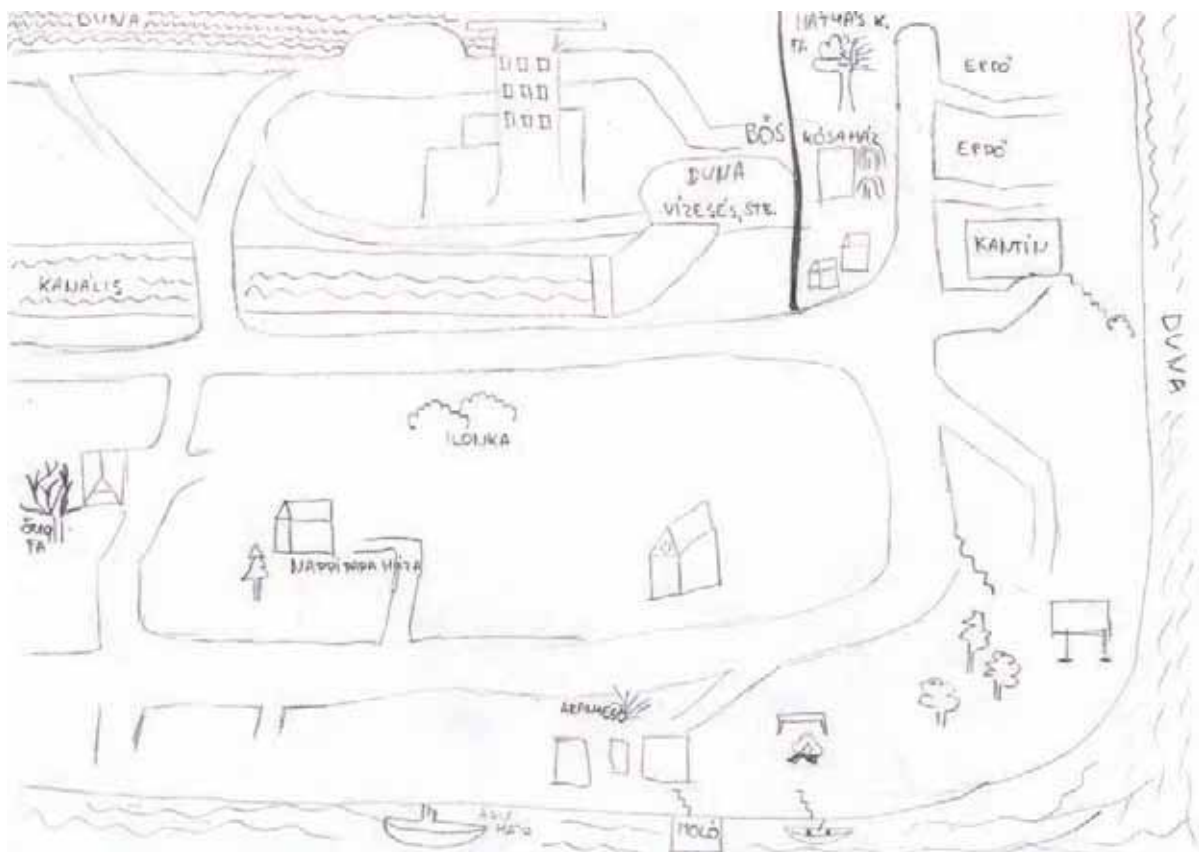
7. mentális térkép: D. G. (1987)

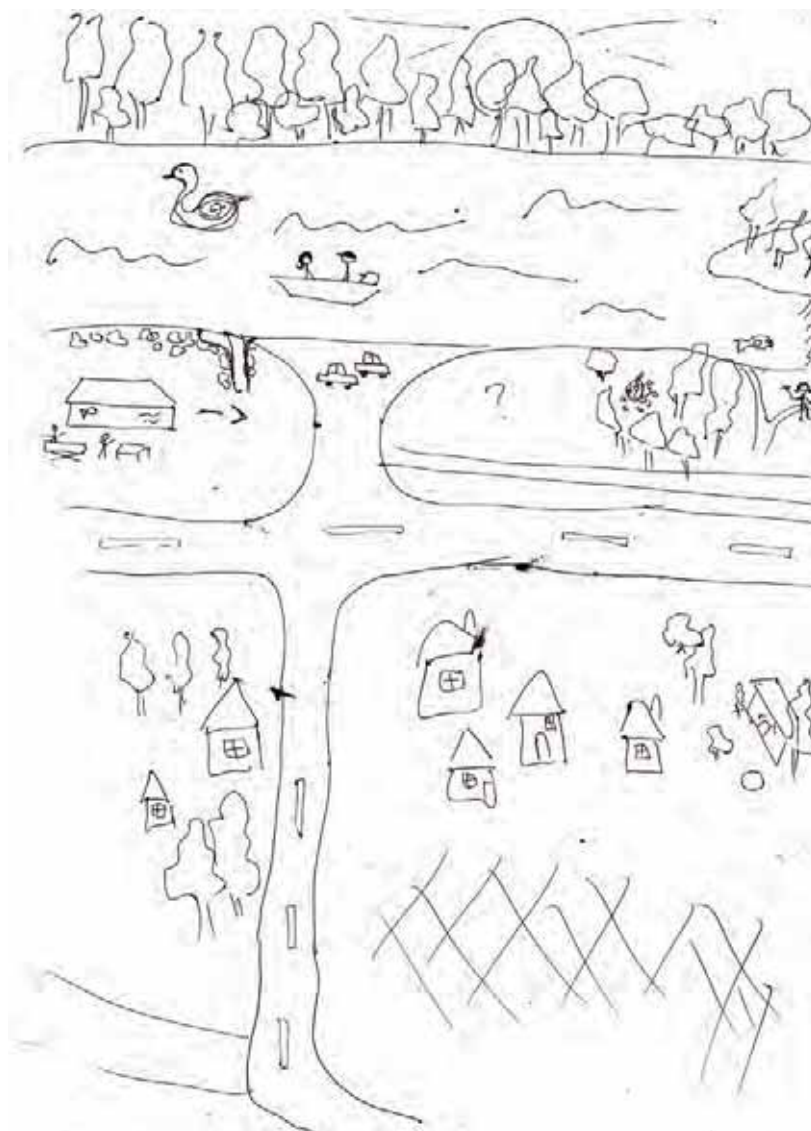
8. mentális térkép: N. B. (1984)

9. mentális térkép: B. D. (1990)

10. mentális térkép: B. T. (1990)

11. mentális térkép: E. E. (1989)

FOTÓK

1. fotó: halász az ártérben

2. fotó: vadászok a Dunán

3. fotó: halászok

4. fotó: halász

5. fotó: bősiek a Dunánál

6. fotó

7. fotó: ladikok a Duna-ágon

8. fotó: vadászlak (Ille puszta)

9. fotó

10. fotó: dunai munkások

~ Az építés ~

11. fotó (Bodó Tibor)

12. fotó (Bodó Tibor)

13. fotó (Bodó Tibor)

14. fotó (Hajósy Adrienne)

15. fotó (Hajósy Adrienne)

16. fotó (Hajósy Adrienne)

17. fotó (Hajósy Adrienne)

18. fotó (Hajósy Adrienne)

19. fotó (Hajósy Adrienne)

20. fotó (Hajósy Adrienne)

21. fotó (Hajósy Adrienne)

22. fotó (Hajósy Adrienne)

~ Szocializmus ~

23. fotó (Bodó Tibor)

24. fotó (Bodó Tibor)

25. fotó: vegyesbolt a nagyvarjasi kastélyban

26. fotó: az erőműépítés alatt épült stadion (Bodó Tibor)

27. fotó: az erőműépítés alatt épült kultúrház (Bodó Tibor)

28. fotó: munkásotthon (Bodó Tibor)

~ A vízerőmű és környéke ~

29. fotó: légifotó az erőműről (Hajósy Adrienne)

30. fotó: a vízerőmű

31. fotó: alvívcsatorna

32. fotó: turisták az erőműn

33. fotó: kavics-és homokdombok az erőmű mellett

34. fotó: az erőmű környéke

35. fotó: étterem és szállás az erőmű lábánál

36. fotó: a volt kaszárnya épület

~ Turizmus ~

37. fotó: bősiek hétvégi háza

38. fotó: az építővállalat hétvégi háza a Dékán-ágnál

39. fotó: az építővállalat hétvégi háza

40. sportolók az alvízcsatorna töltésén

41. fotó: Hullám Csárda az Öreg-Duna partján

42. fotó: a csárda parkolója

43. fotó: a csárdánál 1980/2012

~ Falusziget ~

44. fotó: lebontott faluszigeti ház

45. fotó: bontás

46. fotó: bontás előtt álló ház

47. fotó: Falusziget hátulról

48. fotó: Falusziget hátulról

49. fotó: szlovák nyelvű, természetvédelmi területet jelző tábla az alvízcsatorna felől

50. fotó: faluszigeti utca

51. fotó: hétvégi ház

52. fotó: hétvégi ház

53. fotó: hétvégi ház

54. fotó: hétvégi ház (épült 1902-ben)

55. fotó: hétvégi ház

56. fotó: faluszigeti kereszt

57. fotó: “magánterület” tábla

58. fotó: hétvégi ház

59. fotó: hétvégi ház

60. fotó: modernizált ház

61. fotó: ártéri tanya

62. fotó: Falusziget az Öreg-Duna felől

63. fotó: ártéri tanya

64. fotó: bősiek az öreg tölgnél

65. fotó: öreg mocsári tölgy Falusziget mellett

~ Malomföle ~

66. fotó: Horváth Imre

67. fotó: a Horváth-kertben

68 - 69 - 70. fotó: "Horváthország"

71. fotó: az egyik Horváth-ház

72. fotó: Horváth-ház

73. fotó: Hováth-ház

74. fotó: a malomfölei gátör ház

75. fotó: malomfölei ház

76. fotó: a régi hajóállomás

77. fotó: hétvégi házak

78. fotó: hétvégi házak

79. fotó: hétvégi ház

80. fotó: hétvégi ház

81. fotó: hétvégi ház

82. fotó: hétvégi ház

~ Kósa-ház ~

83. fotó: a szocializmus alatt

84. fotó: 2012-ben

85. fotó: 2012-ben

86. fotó: 2012-ben

~ Természet ~

87. fotó: Öreg-Duna

88. fotó: ártér

89. fotó: mocsár kora tavasszal

90. fotó: ártér

91. fotó: lapos

92. fotó: kanális

93. fotó: tölgy

94. fotó: Öreg-Duna

95. fotó: ártér

96. fotó: Öreg-Duna

97. fotó: holt-Duna (Hajósy Adrienne)

98. fotó: Duna-mellékág (Hajósy Adrienne)

99. fotó: Duna-mellékág (Hajósy Adrienne)

100. fotó: Duna-mellékág (Hajósy Adrienne)

~ Erdésház ~

101. fotó

102. fotó

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913 (1913). Budapest: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető:
http://konyvtar.ksh.hu/digitalizalt_anyagok/helysegnevtar/helysegnevtar-1913.pdf Hozzáférés: 2012. december 5.
- Angyal Béla (1994). A gútai ártéri tanyák és az ártéri gazdálkodás. *Ethnographia* 1994/105. (pp. 37-60)
- Alapy Gyula (1994). *A csallóközi halászat története*. Pozsony: Kalligram
- Bauman, Zygmunt (1997). Modernség és ambivalencia. In: Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus* (pp. 47-59). Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium
- Bódi Jenő (2002). Kövek és képzetek: Az építészet szimbolikus funkciói a Káli-medencében. In: Fejős Zoltán, Szijártó Zsolt szerk. *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéről* (pp. 22-39). Budapest: Néprajzi Múzeum
- Bódis Krisztina (1998). Posztmodern turizmus. In: Fejős Zoltán szerk. *A turizmus mint kulturális rendszer: tanulmányok* (pp. 189-196). Budapest: Néprajzi Múzeum
- Csátár István et. al. (1939). *A visszatért Felvidék adattára*. Budapest: Rákóczi Kiadó
- Csíkei András (1999). A paraszti közösségtől a ruralitásig: A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. Elérhető:
<http://www.szociologia.hu/dynamic/9903csikei.htm> Hozzáférés: 2012. május 1.
- De Certeau, Michel (2010). *A cselekvés művészete. A mindennapok leleménye I.* Budapest: Kijárat Kiadó
- Fleischer Tamás (1992). Cápa fogász a Dunán: A dunai vízlépcső esete. Elérhető:
<http://www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf92/CAPACI92.pdf> Hozzáférés: 2012. december 5.
- Giddens, Anthony (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press

- Hall, Stuart (1997). A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus* (pp. 60-85). Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium
- Hamvas Béla (1985). *Az öt génius*. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem
- Hartog, Francois (2000). Örökség és történelem között: az örökség ideje. *Regio 11/4*. (pp. 3-25)
- Horváth Lajos (1984). Bős és környéke általános természeti képe. In: *Fejezetek Bős történetéből* (pp. 4-12). Dunaszerdahely: JNK
- Kollányi Bence (2007). Térhasználat az információs társadalom korában. In: Pintér Róbert szerk. *Az információs társadalom. Az elmélettől a politikai gyakorlatig* (pp. 82-94). Elérhető: <http://mek.niif.hu/05400/05433/05433.pdf> Hozzáférés: 2012. május 1.
- Kósa László (1988). A Dunántúl néprajzi határai. In: *Komárom megyei néprajzi füzetek 3*. (pp. 9-18). Tatabánya: TIT Nyomda
- Kósa László (1998). „Ki népei vagytok?” *Magyar néprajz*. Budapest: Planétás
- Köstlin, Konrad (1996). Utazás, régiók, modernség. *Café Babel 6/4*. (pp. 117-124)
- Liszka József (2005). *Két Duna keríti... Tanulmányok a Csallóköz néprajzához*. Pozsony: Kalligram
- Major, majorság (1987). In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest: Akadémia Kiadó
- Meyrowitz, Joshua (2005). A glokalitás hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság 2005/6*. (pp. 29-36)
- Mormont, Marc (1987). Rural Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis 27/1*. (pp. 3-20)
- Nagy Boldizsár (2005). Bős breviárium. *Beszélő 2005/10*. Elérhető: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/bos-breviarium> Hozzáférés: 2012. május 1.

- Nemes Nagy József (1998). *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület
- Nora, Pierre (1999). Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája. *Aetas* 1999/3.. Elérhető: http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm Hozzáférés: 2012. május 1.
- Pusztai Bertalan (2011). Paradigmaváltások a kultúrakutatás autentikusság diskurzusában. In: Fejős Zoltán szerk. *Színre vitt helyek* (pp. 18-31). Budapest: Néprajzi Múzeum
- Szijártó Zsolt (2002). Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében: Egy kutatás tapasztalatai. In: Fejős Zoltán, Szijártó Zsolt szerk. *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéről* (pp. 7-21). Budapest: Néprajzi Múzeum
- Tények (2011. február 27.) *TV2*
- Xantus János (rendező/forgatókönyvíró) (1983). *Eszkimó asszony fázik*. Dialóg Filmstúdió

PRIMÉR FORRÁSOK

- [szerző nincs feltüntetve] *Fejezetek Bős történetéből* (1984). Dunaszerdahely: JNK
- Dosztányi Imre szerk. (1988). *Bős-Nagymaros: Változó Dunatáj*. Budapest: Aqua Kiadó
- Havas Henrik (1988). *A Bős-Nagymaros dosszié avagy egy beruházás hordalékai*. Salgótarján: Codex Rt.
- Presinszky Lajos & Szilvássy József (2008). *Mit ránk hagytak a századok. Fejezetek Bős történelméből*. Dunaszerdahely: NAP
- Tuba Lajos et. al. (1991). *Stop Gabčíkovo! Egy hónap a gáton*. Pozsony: Kalligram
- Végh Ferenc (1998). *Beys – Bős. A község oklevelekkel alátámasztott kilencszáz éves küzdelmes fejlődésének története*. Dunaszerdahely: NAP.
- Csillag Ádám (rendező) (1995). *Dunatorzó*

INTERJÚK

- B. Á. *(született 1937-ben, interjú: 2012)*
- E. J. *(született 1931-ben, interjú: 2012)*
- H. I. *(született 1935-ben, interjú: 2012)*
- H. J. *(született 1943-ban, interjú: 2012)*
- CS. S. *(született 1959-ben, interjú: 2012)*
- N. B. *(született 1984-ben, interjú: 2012)*
- N. M. *(született 1964-ben, interjú: 2012)*
- N. S. *(született 1959-ben, interjú: 2012)*
- P. I. *(született 1947-ben, interjú: 2012)*